Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«СОЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ ВИПУСКНИХ КЛАСІВ У НАВЧАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ВІЙНИ В УКРАЇНІ»**

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності 054 Соціологія
Музика Олег Васильович

Наукова керівниця: Рябчук А.М.,
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка: Марценюк Т.О.,
кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології НаУКМА

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____

Секретар ЕК:_____ «___»

_____ 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП……...…3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЇ……..…...….5

1.1. Визначення понять «соціалізація» та «адаптація»……..…5

1.2. Соціалізація дітей перехідного віку в шкільних навчальних закладах…….9

1.3. Особливості соціалізації українських біженців-школярів у Польщі після початку війни..…….…..…..15

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЛЬСЬКИХ ШКІЛ ……..……...23

2.1. Методологічні засади дослідження соціалізації українських школярів у польських школах після початку війни в Україні……..……...……23

2.2. Відмінності шкільної освіти в Польщі та Україні……...…….…28

2.3. Особливості соціалізації українських школярів у Польщі після початку війни в Україні……33

ВИСНОВКИ…….…49

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….……..…...53

ДОДАТКИ…….…...58

ВСТУП

З моменту початку війни в Україні, сотні тисяч українських дітей виїхали за кордон. Значна частина з них продовжує здобувати шкільну освіту в системах тих країн, де вони знаходяться. Близько одного мільйона українських воєнних мігрантів залишилася у Польщі, що є найбільшим сусідом України, що є членом Європейського Союзу. У 2022-23 навчальному році 187 тисяч українських учнів навчаються у польських школах, більша частина з них переїхали до Польщі після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Для багатьох дітей зміна навчального середовища є стресом, особливо коли ця зміна відбулась у зв'язку з вимушеною міграцією за кордон через початок бойових дій. Варто зауважити, що близько 70% дітей молодшої та середньої школи, знаходячись в Польщі, продовжують дистанційне навчання в українських школах. Учні старших, випускних класів, що мають замислюватись про продовження навчання й подальше опанування професії, роблять вибір на користь очного навчання у польських школах або подвійного навчання — дистанційно в українській школі і очно в польській.

Об’єкт дослідження: українські учні-біженці випускних класів у школах Польщі.

Предмет дослідження: соціалізація українських школярів у навчальному процесі польських шкіл після початку війни в Україні.

Мета дослідження: виявити особливості соціалізації українських школярів-біженців, у навчальному процесі польських шкіл.

Завдання дослідження:

1. Визначити основні поняття дослідження «соціалізація» та «адаптація»;
2. З’ясувати особливості соціалізації дітей-біженців після початку війни;

3. Створити типологію труднощів воєнних мігрантів у процесі шкільної соціалізації в іншій країні.

4. Визначити кроки польської сторони для залучення в систему освіти учнів з України;

5. Класифікувати труднощі українських учнів-біженців під час навчання у польських школах;

В дослідженні використано інтерпретативний підхід. Його суть полягає в тому, що наукове дослідження не обмежується лише збором фактів та даних, а також спрямовується на розуміння смислів, які люди надають своїм діям та поведінці.

Теоретична частина дослідження базується на монографічному аналізі, результати якого узагальнено з використанням табличного методу.

В роботі використано якісні методи дослідження, проведено інтерв'ю зі школярами випускних класів, які вимушено емігрували у Польщу після початку війни в Україні. При формуванні списку респондентів була забезпечена необхідна варіація вибірки. Основними критеріями для забезпечення варіації вибірки було використано місце проживання до переїзду, місце проживання після переїзду, період виїзду за кордон. Дослідження було проведено з використанням методу напівструктурованих фокусованих інтерв’ю. Всього було проведено 10 інтерв’ю, у тому числі 6 — з дівчатками та 4 — з хлопчиками. Інтерв’ю були проведені без безпосередньої комунікації, через засоби віддаленого зв’язку, такі як Zoom, Skype, Google Meet, оскільки респонденти та інтерв’юер знаходилися в різних країнах. В середньому кожне інтерв’ю тривало близько 60 хвилин.

Для візуалізації результатів та висновків в роботі використано метод ментальних карт. Всі наведені в роботі ілюстрації є авторськими.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Визначення понять «соціалізація» та «адаптація»

За останній рік сотні тисяч українських дітей виїхали за кордон і значна частина з них продовжує здобувати шкільну освіту в системах тих країн, де вони знаходяться. Польський міністр освіти Пшемислав Чарнек в ефірі радіо RMF FM заявив, що 187 тисяч українських дітей з вересня 2022 року розпочали навчання в польських закладах освіти. Ще близько 70% українських школярів, що знаходяться у Польщі, продовжують навчання дистанційно в українських школах (Міністр Чарнек: якщо війна затягнеться, доведеться запроваджувати «деякі елементи освіти» для українських дітей, які навчаються дистанційно).

Чому учні та батьки обирають продовжувати навчання в Україні дистанційно, замість того, коли дитина має можливість відвідувати школу очно? З якими труднощами стикаються діти, які обрали для себе навчання у Польських школах? Які кроки робить польський уряд та суспільство для полегшення соціалізації українських школярів, що емігрували до Польщі у зв'язку з початком бойових дій на Україні? В цьому досліджені поступово дамо відповідь на всі ці питання, та для початку визначимо основні терміни даного дослідження, а саме терміни «соціалізація» та «адаптація».

Термін «соціалізація» вперше було вжито в науковому контексті в кінці XIX століття, в роботах французького соціолога та філософа Еміля Дюркгейма. Він визначив соціалізацію як «процес, в якому індивід усвідомлює та приймає соціальні норми, цінності та інституції свого суспільства, що сприяє його інтеграції в соціальний лад.» (Томашевська, 2007, с. 23)

Узагальнимо сучасні визначення цього терміну в таблиці.

Таблиця 1.1

Визначення терміну «соціалізація» українськими та закордонними науковцями.

Автор або декілька авторів	Визначення терміну «соціалізація»
Томашевська Н.М.	Процес, за якого індивід вчиться навичкам та знанням, необхідним для успішної інтеграції в суспільство. Цей процес забезпечує формування особистісних якостей, які дозволяють індивіду пристосовуватися до соціальних умов життя (Томашевська, 2007, с. 21).
У. Бек	Процес, внаслідок якого індивід приймає інформацію та культурні норми, які забезпечують його інтеграцію в суспільство. Цей процес починається з дитинства і продовжується протягом усього життя (Бек, 1994, с.19).
Р. Мід	Процес, в якому індивіду надається змога навчитися соціальним нормам, цінностям та культурі свого суспільства, що дозволяє йому бути частинкою цього суспільства та інтегруватися в його структури (Мід, 2011, с. 16).
В. І. Бойко, І. С. Іванченко, О. А. Костенко та ін.	Процес включення індивіда у світ культури та дорослості, формування вміння поводитися у суспільстві та дотримуватися соціальних норм та цінностей (Бойко та ін., 2015, с. 26)
О. А. Костенко, О. О. Подоляк.	Процес адаптації людини до соціального середовища та оволодіння нею соціально значимими знаннями та навичками (Костенко та ін., 2006, с.54)

Поруч із терміном «соціалізація» часто використовують термін «адаптація». Визначимо цей термін, щоб зрозуміти взаємозв'язок між ними. Для визначення сутності цієї дефініції, узагальнимо та проаналізуємо визначення, які надають іноземні та українські науковці.

Аналізуючи визначення, наведені в табл. 1.1 та табл. 1.2, можемо зробити висновок, що адаптація та соціалізація є двома різними поняттями, пов'язаними з

пристосуванням людини до соціального середовища, але мають різні аспекти та характеристики.

Таблиця 1.2

Визначення терміну «адаптація» українськими та закордонними науковцями.

Автор або декілька авторів	Визначення терміну «адаптація»
J. Bowlby	Процес пристосування індивіда до нових умов, які відрізняються від тих, до яких він звик (Bowlby, 1958)
R. S. Lazarus, S. Folkman	Здатність індивіда взаємодіяти з новими умовами довкілля та ефективно функціонувати в цих умовах (Lazarus, Folkman, 1984, с. 41)
L. J. Schneider, R. Waite	Процес зміни поведінки, думок та почуттів, що відбувається внаслідок взаємодії між індивідом та його довкіллям (Schneider & Waite, 2006, с.17)
Л.Я. Гільберг	Процес взаємодії індивіда або популяції з середовищем з метою забезпечення їхньої життєдіяльності (Гільберг, 2004, с. 134)
О. М. Якубовська	Процес пристосування людини до нових умов життя, викликів, що стоять перед нею, включаючи різноманітні несприятливі обставини, які потребують змін у її поведінці та психічному стані (Якубовська, 2015)

Адаптація — це процес, за допомогою якого людина пристосовується до нових умов існування. Основна мета адаптації — забезпечити людині можливість виживання та функціонування в нових умовах. Цей процес може бути пов'язаний з фізичним або соціальним середовищем. Наприклад, людина може адаптуватися до нового клімату, нової роботи, нового соціального середовища тощо — детальніше на рис. 1.1.

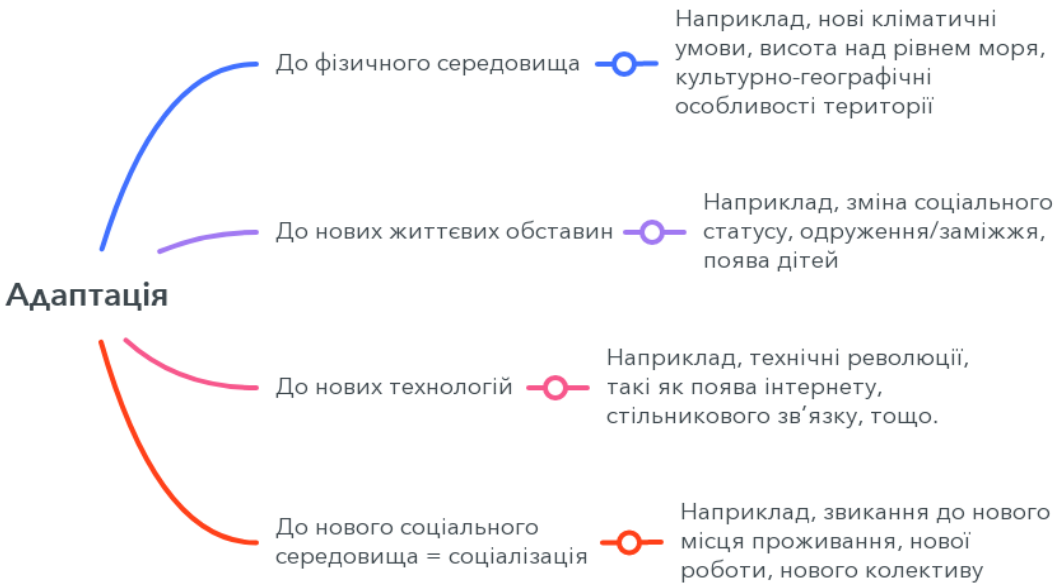

Рис. 1.1 **Наочна ілюстрація співвідношення термінів «соціалізація» та «адаптація»**

Адаптація та соціалізація є двома процесами, пов'язаними з пристосуванням людини до соціального середовища, які мають різні аспекти та характеристики.

Якщо узагальнити попередні визначення, подані в табл. 1.2, адаптація — це процес, за допомогою якого людина пристосовується до нових умов існування. Цей процес може бути пов'язаний з фізичним або соціальним середовищем. Наприклад, людина може адаптуватися до нового клімату, нової роботи, нового соціального середовища тощо. Основна мета адаптації — забезпечити людині можливість виживання та функціонування в нових умовах.

Узагальнюючи визначення з табл. 1.1, можемо зробити висновок, що соціалізація — це процес, за допомогою якого індивід усвідомлює та приймає соціальні норми, цінності та інституції свого суспільства, що сприяє його інтеграції в соціальний лад. Соціалізація починається з народження та триває протягом життя людини. Основна мета соціалізації — формування соціальної

ідентичності, розвиток соціальних навичок та поведінки, які є необхідними для життя в суспільстві.

Основна відмінність між адаптацією та соціалізацією полягає в тому, що адаптація — це процес пристосування до нових умов, а соціалізація — процес формування соціальної ідентичності та інтеграції в соціальний лад. Хоча адаптація та соціалізація можуть перетинатися та взаємодіяти одне з одним, вони мають різні мети та напрямки дії.

З огляду на тему дослідження, далі в цій роботі термін «соціалізація» визначаємо як процес, за якого індивід вчиться навичкам та знанням, необхідним для успішної інтеграції в суспільство.

1.2. Соціалізація дітей перехідного віку в шкільних навчальних закладах

Соціалізація дітей в школі — окреме велике питання, тому що зі вступом до школи життя людини істотно змінюється. Зміна розкладу дня, вимоги до підтримання дисципліни у класі, дрес-код, новий колектив, нове, ускладнене в порівнянні з середніми класами, навчання — це лише частина факторів, що можуть викликати у дитини стрес. У школі діти навчаються не тільки академічним знанням, а й взаємодії з однолітками, вчителями та іншими представниками соціального оточення. Оскільки об'єктом дослідження є школярі випускних класів, у цьому підрозділі ми розглянемо також труднощі дорослішання, з якими стикаються підлітки під час навчання в старших класах незалежно від країни перебування.

Зважаючи на те, що підлітковий період є перехідним між дитинством та дорослим життям, підлітки зазвичай проходять через багато емоційних та фізичних змін. Вони зазвичай намагаються знайти своє місце в житті та розвивати

свою самоідентичність, що може призвести до відчуття нестійкості та нерозуміння (Лавриківська, 2016, Калінчук, 2014, Шаран, 2017).

Однією з основних особливостей дорослішання підлітків є формування їхньої ідентичності. Це може включати в себе дослідження своїх цінностей, інтересів та бажань, а також пошук свого місця у соціальному середовищі (Шаран, 2017, Яременко, 2016, Кравчук, 2017).

Для більшості підлітків також характерні емоційні зміни, зокрема збільшення емоційної чутливості, бажання до самостійності та несприйняття дорослих як авторитетів. У підлітків може бути підвищена рівень тривоги та стресу, пов'язаних зі шкільними проблемами, стосунками з однолітками та родинними проблемами (Лавриківська, 2016, Калінчук, 2014).

Також важливим аспектом вікової психології підлітків є їхні соціальні стосунки, зокрема з однолітками та родиною. Підлітки намагаються знайти баланс між своїми потребами на самостійність та автономність та потребами на підтримку та прийняття соціальної групи, до якої вони належать (Калінчук, 2014).

Підлітковий вік можна поділити на два періоди: ранній підлітковий вік (11-14 років) та пізній підлітковий вік (15-18 років) (Савченко, 2000).

Ранній підлітковий вік характеризується формуванням нового рівня мислення, яке називається формально-операційним мисленням. У цьому віці підлітки можуть абстрагуватися від конкретних об'єктів та подій, розглядаючи їх у загальних категоріях, та мають можливість розвивати свої логічні навички (Савченко, 2000).

У пізньому підлітковому віці, підлітки продовжують формувати свою ідентичність, розуміння своїх цінностей та життєвих цілей. В цьому віці відбувається докорінна перебудова взаємовідносин з батьками та оточуючими людьми, підлітки вступають у нові соціальні контакти з однолітками та стикаються зі своїми першими романтичними взаєминами.

Період підлітковості характеризується значними змінами в психічному та фізичному розвитку людини. Основні особливості підліткового періоду можна узагальнити таким чином:

1. Фізичний розвиток: під час підліткового періоду відбуваються значні зміни у фізичного тіла. У підлітків збільшується зріст, розвиваються м'язи, вирівнюється статеве дозрівання, з'являється секундарне волосся, розвивається голосовий апарат тощо. Актуалізується питання сприйняття свого тіла, зовнішності, сексуальності.

2. Психічний розвиток: під час підліткового періоду збільшується самостійність та незалежність від батьків, з'являється бажання бути прийнятим серед своїх однолітків, розвивається почуття ідентичності та самосвідомості. Також в цей період можуть виникати емоційні труднощі, такі як депресія, тривога, поведінкові порушення тощо.

3. Соціальний розвиток: у підлітковому періоді з'являється більш активна участь у різних соціальних групах, формується прагнення до автономії та самостійності. Також з'являється бажання утворити власну сім'ю та створити свою кар'єру.

4. Пізнавальний розвиток: у підлітковому періоді збільшується інтерес до самопізнання, розвитку власних здібностей, пошуку нових знань та навичок. В цей період підлітки починають досліджувати свій соціальний, культурний та політичний контекст (Савченко, 2000).

Загалом, підлітковий вік є складним та важливим періодом у розвитку людини, під час якого відбувається багато змін у різних сферах життя. Для успішного проходження цього періоду важливо розуміти його особливості та надавати підліткам необхідну підтримку. В той саме час, підлітковий період як етап дорослішання припадає на період життя, коли людина є школярем та

безпосередньо впливає на соціалізацію дітей у шкільних навчальних закладах (Шаран, 2017, Яременко, 2016, Кравчук, 2017, Савченко, 2000).

З огляду на вищезазначене, можна сформувати перелік основних труднощів підліткового віку — табл. 1.3

Таблиця 1.3

Основні труднощі підліткового періоду, з якими людина стикається під час дорослішання

Основні труднощі	Розгорнуте пояснення їхньої сутності
Фізичні зміни	Переживання стосовно свого тіла, зовнішності, ваги, прийняття своєї сексуальності, гормональні зміни.
Емоційні зміни	Підвищення чутливості, відчуття депресії, тривоги та поведінкові проблеми. Зміни у рівні гормонів та їх вплив на настрій та поведінку.
Соціальні зміни	Підлітки зазвичай звертають більше уваги на своїх друзів та ровесників, ніж на своїх батьків чи дорослих. Виникає потреба у визнанні, потреба бути частиною колективу
Когнітивні зміни	Підлітки починають мислити більш абстрактно та аналітично. Вони розглядають проблеми більш комплексно та можуть бути більш самокритичними.
Зміна стосунків з батьками	Підлітки можуть почувати себе відділеними від своїх батьків, але все ще залежними від них. Це може викликати конфлікти та роздратування.
Пошук свого місця в житті	Підлітки можуть досліджувати свою особистість, унікальність, цінності та мету в житті.

Соціалізація дітей в шкільних навчальних закладах — це процес формування ідентичності, розвитку навичок та поведінки учнів, що сприяє їхній інтеграції в соціальний лад. Цей процес передбачає засвоєння норм, цінностей, звичок та традицій, які є основою для взаємодії та співпраці учнів з оточуючим середовищем. Крім того, шкільна соціалізація передбачає формування навичок спілкування, розвиток емоційного і інтелектуального потенціалу дітей, а також

їхньої самоідентифікації та самовизначення у соціумі. Усі ці аспекти сприяють розвитку особистості учня та підготовці його до життя в суспільстві.

Сучасні дослідники виділяють різні труднощі адаптації дітей до школи, які можуть виникнути у процесі переходу з дитячого садка або дому до шкільного середовища (Ляшенко, 2019, Марушкевич, 2018, Лотоцька, 2016, Карташова, 2015).

Узагальнюючі дослідження, можемо створити спрощену типологію труднощів, з якими стикається дитина стаючи школярем — табл. 1.4

Таблиця 1.4

Типологія труднощів адаптації дитини до школи

Тип труднощів	Детальний опис
Психологічні труднощі	Включають в себе стрес, тривогу, незгоду з правилами школи, страх перед невідомим, самотність
Академічні труднощі	Труднощі з навчанням, зокрема, у складних матеріалах, нових предметах, з виконанням домашніх завдань.
Соціальні труднощі	Проблеми зі стосунками з однокласниками, з несприйняттям нового колективу, невмінням знаходити спільну мову з іншими дітьми
Стресові ситуації, пов'язані зі зміною оточення та режиму дня	Труднощі з дотриманням розкладу, правильної організації свого часу, правильного харчування та дотримання звичного способу життя
Труднощі дорослішання та особливості підліткового періоду	Переживання щодо своєї зовнішності, емоційні перепади, що викликані гормональними змінами, пошук свого місця в житті та в суспільстві, пошук своєї унікальності, необхідність підтвердження своєї цінності

Однією з найважливіших труднощів є психологічна адаптація, яка може включати в себе відчуття тривоги, страху, незручності, стиду та інші емоційні переживання. Це може бути особливо складно для дітей, які не мають досвіду перебування у школі або дітей, які мають негативний досвід шкільного життя. Також, діти можуть мати труднощі з адаптацією до нової ритміки та розкладу дня, що може вимагати зміни звичок та режиму дня.

Іншою складністю адаптації дітей до школи є соціальна адаптація, а саме навички взаємодії зі своїми однолітками та дорослими, формування дружби та розвиток соціальної ідентичності. Деякі дослідники наголошують, що соціальна адаптація може бути особливо складною для дітей з різних культурних та етнічних груп, які можуть мати різні мовні та культурні традиції, які впливають на спосіб взаємодії з іншими.

Ще одним з аспектів адаптації дітей до школи є академічна адаптація, тобто здатність дітей успішно виконувати навчальні завдання та відповідати на вимоги навчального процесу. Це може включати в себе труднощі зі зміною формату навчання, більшим обсягом домашніх завдань, появою оцінок та незадоволенням батьків стосовно оцінок, необхідністю порівняння себе з іншими учнями.

Дослідники також вказують на те, що труднощі адаптації можуть залежати від конкретних умов навчального закладу та соціально-економічного статусу родини дитини (Лотоцька, 2016, Ткачук, 2018).

Звісно, наведена типологія не є повною, проте дозволяє сформувати уявлення що до проблем, які можуть турбувати дитину в процесі адаптації до школи.

Повертаючись до теми дослідження, варто зауважити, що українські школярі у Польщі стикаються не тільки з цими труднощами, а й труднощами соціалізації в новій країні в ролі мігрантів. Розглянемо це питання більш докладно.

1.3. Особливості соціалізації українських біженців-школярів у Польщі після початку війни

Згідно з даними щомісячної статистики євростату, «Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex», кількість українських мігрантів на березень 2023 року у Польщі складає 976,5 тисяч осіб

(Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex). Зважаючи на тимчасову відсутність авіасполучення в Україні, Польща стала для українців «вікном у світ», оскільки переважна більшість тих, хто планує подальші подорожі спочатку виїжджають до Польщі. Економічне видання Dziennik Gazeta Prawna 25 липня 2022 року опублікувало результати дослідження, відповідно до якого загальна кількість українців, які мешкали у Польщі до війни та прибули в країну у статусі біженця після 24 лютого 2022 року становить 3,37 мільйонів осіб (Кількість українців, які виїхали до Польщі перевищила 5 мільйонів осіб). Отже, актуальність питань щодо труднощів, з якими стикаються українські мігранти у Польщі, не викликає сумнівів.

Тема мігрантів та соціалізації мігрантів є актуальною в усьому світі. Для регулювання питань, пов'язаних з біженцями та мігрантами, створено декілька впливових міжнародних організацій, зокрема:

1. International Organization for Migration (IOM) — міжурядова організація, що займається міграцією та питаннями врегулювання міграції в світі. Вона проводить дослідження та публікує звіти на тему міграції та адаптації мігрантів (Про Міжнародну організацію з міграції в Україні).
2. European Migration Network (EMN) — мережа, що координує дослідження та обмін інформацією між країнами Європейського Союзу на тему міграції. Вона проводить дослідження та публікує звіти на тему міграції та адаптації мігрантів в Європі (Migration and Home Affairs).
3. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) — високий комісар ООН з питань біженців, що займається питаннями біженців та захистом їхніх прав. Організація проводить дослідження та публікує звіти на тему міграції, біженців та адаптації мігрантів (About unhcr).

Згідно з дослідженнями європейських дослідників, мігранти стикаються зі значними труднощами в адаптації до нового культурного середовища (Migration to Poland. A study of the socio-economic situation of Ukrainians in Poland, 2018,

Ukrainian migrant workers in Poland: employment, living conditions and integration, 2016, Labour market challenges faced by Ukrainian migrants in Poland, 2018). Наприклад, дослідження польських науковців, проведене Інститутом соціології Університету Лодзі у 2016 році та дослідження, проведене Центром досліджень міграції при Університеті Варшави у 2018 році, дозволяють сформувати уявлення щодо труднощів, з якими стикаються мігранти. Деякі з найбільш поширених труднощів, з якими стикаються мігранти, узагальнено на рис. 1.2.

Рис. 1.2 **Основні труднощі, з якими стикаються мігранти**

Розглянемо ці труднощі більш детально.

1. Незнання мови: Мовний бар'єр може бути однією з найбільш важливих перешкод для мігрантів. Незнання мови може ускладнити комунікацію з оточуючими людьми, здійснення повсякденних справ та здобуття освіти чи роботи. Це підтверджує дослідження, дослідження, проведене Центром досліджень міграції при Університеті Варшави у 2018 році. (Migration to Poland. A study of the socio-economic situation of Ukrainians in Poland, 2018).
2. Культурний шок: Переселення до іншої країни може бути дуже складним для мігрантів, оскільки вони можуть зіткнутися зі значними відмінностями у культурі, традиціях, віруваннях та соціальних нормах Це підтверджує дослідження Integration of Ukrainian immigrants in Poland: socio-economic context and challenges, (Comparative Economic Research, Article 21. 2020).

3. Соціальна ізоляція: Мігранти можуть відчувати себе ізольованими від місцевого населення через незнання мови, відмінності у культурі та традиціях. Це відображено в дослідженнях «Migration to Poland. A study of the socio-economic situation of Ukrainians in Poland», «Ukrainian migrant workers in Poland: employment, living conditions and integration», «Labour market challenges faced by Ukrainian migrants in Poland» (Report by the Centre for Migration Research, University of Warsaw, 2018, Research conducted by the Institute of Sociology, University of Łódź, 2016 Central and Eastern European Migration Review, 2018).
4. Економічна нестабільність: Мігранти можуть мати труднощі з отриманням роботи та стабільним доходом, оскільки вони можуть зіткнутися з дискримінацією на робочому місці та недостатньою кваліфікацією.
5. Юридичні питання: Мігранти можуть мати труднощі з отриманням необхідних документів, таких як візи та дозволи на проживання та роботу. Це відображено в дослідженнях польської сторони «Migration to Poland. A study of the socio-economic situation of Ukrainians in Poland» та «Integration of Ukrainian immigrants in Poland: socio-economic context and challenges» (Report by the Centre for Migration Research, University of Warsaw, 2018, Comparative Economic Research, 2020).
6. Роз'єднаність з родиною: Мігранти можуть відчувати ностальгію за родиною та близькими, які залишилися в країні походження, що підтверджується в дослідженні «Integration of Ukrainian immigrants in Poland: socio-economic context and challenges» (Comparative Economic Research, 2020).

Повертаючись до теми дослідження, можемо сказати, що українські школярі випускних класів у Польщі знаходяться під посиленим тиском, оскільки переживають і труднощі адаптації як мігранти та труднощі соціалізації як школярі. Наочно це узагальнено на рис. 1.3.

Розглянемо це питання більше детально.

1. Незнання мови є серйозною перешкодою для українських школярів, які навчаються в школах Польщі. Серед проблем, які зумовлює незнання мови для школярів, можна виділити:
    a. Труднощі зі зрозумінням уроків через незнання мови.
    b. Труднощі з домашніми завданнями та іспитами через незнання мови. Це призводить до погіршення успішності та зниження самооцінки.
    c. Соціальна ізоляція — проблеми зі спілкуванням з місцевими учнями та іншими людьми, що призводять до почуття самотності та відчуження.
    d. Унеможливлення участі в олімпіадах, грантах та міжнародних проєктах навіть з предметів, які школяр дуже добре знає, через незнання мови.
    e. Страх, нервозність та незручність через відсутність здатності спілкуватися з оточуючими людьми.

Рис. 1.3 **Основні труднощі, з якими стикаються українські школярі в процесі соціалізації у навчальній системі Польщі**

2. Культурний шок. Це процес, який виникає при переході від знайомого середовища до незнайомого, коли культурні, мовні, соціальні та економічні відмінності здаються незрозумілими, призводять до стресу та дискомфорту. Це може стати важкою перешкодою для успішної інтеграції в нове суспільство. Українські школярі, які переїжджають до Польщі, стикаються з культурним шоком, оскільки Польща має свої власні традиції, звичаї та спосіб життя. Наприклад, українські школярі відчувають дискомфорт через різні способи вітання та спілкування, їжу, релігійні свята, які відрізняються від тих, які вони звикли бачити в Україні. Дослідження показують, що культурний шок може призвести до зниження самоповаги, емоційного стресу, відчуття соціальної ізольованості та навіть депресії (Якубовська, 2015, Беспалова, Яковлева, 2017).
3. Стресові ситуації, пов'язані зі зміною оточення — сюди відноситься, наприклад, відсутність поруч друзів, з якими раніше школяр спілкувався на перервах між заняттями, наявність в новій школі власних норм та правил поведінки школярів в класі та поза класом, незвичне нове меню шкільної столової, навіть просто незнання розташування кабінетів та маршрутів транспорту «місце проживання — школа» і т. п.
4. Роз'єднаність з родиною — ще один фактор постійного стресу для українських школярів у Польщі. У більшості дітей батько та старші брати залишилися в Україні, в когось рідні люди служать в ЗСУ та ТРО і це, беззаперечно, створює постійний фоновий стрес, переживання, значно знижує здатність школяра сконцентруватися на навчанні, оскільки він переживає за близьких людей та відчуває дефіцит родинного спілкування.
5. Економічна нестабільність школярів у Польщі це, перш за все, зміна соціального статусу родини. Дитина, що звикла до того, що родина має середній рівень статків раптово стає біженцем. Зміна рівня достатку родини означає неможливість покупки бажаної техніки, взуття та одягу, необхідність носити вживані речі з гуманітарної допомоги, необхідність

обмежити власні витрати, відсутність або нестачу кишенькових грошей — все це дуже впливає на самооцінку підлітків.

6. Академічні труднощі — зниження рівня успішності в навчанні, проблеми з засвоєнням нових матеріалів, нових предметів, з виконанням домашніх завдань. Особливо актуально для школярів, що звикли бути першими, кращими та мали великі амбіції стосовно навчання.
7. Соціальні труднощі адаптації до нового колективу, пошук свого місця у новому колективі. Українські школярі мають культурні звички та традиції, які відрізняються від тих, які панують у польському суспільстві. Це спричиняє відчуття відокремлення та відчуження від однокласників. Варто враховувати, що українські школярі мають різні соціальні позиції та статуси на своїй батьківщині, які можуть не відповідати соціальному статусу їхніх нових однокласників у Польщі. Це може призводити до відчуття неповноцінності та дискомфорту під час спілкування з новими людьми.
8. Психологічні труднощі — стрес, тривога, страх перед невідомим, незгода з правилами школи, наприклад, наявністю обов'язкової позакласної активності, незручність розкладу навчання, тощо. Відчуття меншості: Українські школярі відчувають себе меншістю серед більшості польських школярів, що викликає психологічний дискомфорт та незручність. Відчуття самотності через відсутність старих друзів та знайомих. Почуття відокремленості від нового колективу та труднощі у встановленні нових соціальних зв'язків через біль від втрати спілкування зі шкільними друзями та очікування повернення в Україну (Беспалова, Яковлева, 2017).
9. Соціальна ізоляція — школярі можуть стикатися з недоброзичливими або неприйнятними відносинами з іншими учнями, які можуть виявлятися насильницькими або дискримінаторськими. У таких випадках учні можуть відчувати себе відчуженими і самотніми, що впливає на їх психологічний стан і академічні досягнення (Якубовська, 2015, Карташова, 2015).

10. Для українських школярів, які перебувають у Польщі, діють польські правові норми та вимоги, які включають у себе, наприклад, право на отримання безкоштовної освіти, право на медичну допомогу та страхування, а також право на забезпечення соціального захисту, якщо це потрібно. Отже, українські школярі стикаються з питаннями щодо отримання документів, наприклад, з міграційною службою, зокрема з отриманням візи, затвердженням резиденції, отриманням дозволу на роботу для підлітків тощо. У таких випадках може знадобитися допомога юристів, які спеціалізуються на питаннях міграції та імміграції. Окрім цього, важливо знати свої права та обов'язки як мігранта, щоб уникнути можливих порушень та конфліктів. Наприклад, у Польщі діє антидискримінаційне законодавство, що охороняє права всіх громадян, включаючи мігрантів, від будь-якої форми дискримінації на підставі раси, національності, релігії тощо (Веб-сайт правозахисної організації Amnesty International).

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновки, що українські школярі у Польщі стикаються з одночасно з труднощами соціалізації в новому оточенні, з труднощами адаптації до життя в іншій країні, як мігранти та з труднощами дорослішання, як звичайні підлітки. Це відбувається на фоні стресу від розставання з родиною та друзями, постійного переживання за близьких людей, що залишилися в Україні та формування особистості підлітка. Варто також зауважити чинник тимчасовості — невизначеність подій в Україні, неможливість спрогнозувати закінчення війни, постійне відчуття тимчасовості — тимчасове житло, тимчасова школа, тимчасові друзі, постійне очікування повернення додому — все це ускладнює процес соціалізації дітей, які вимушено емігрували за кордон під час війни.

Польський міністр освіти та науки Чарнек у своєму інтерв'ю в ефірі радіо Wnet в березні 2023 року сказав, що близько 200-300 тисяч українських школярів, що перебувають у Польщі, продовжують навчання в українських школах

дистанційно, не відвідуючи польські школи (Міністр Чарнек: якщо війна затягнеться…). При вивченні теми більш детально, стає зрозуміло, чому більшість українських школярів обирають продовження навчання в українських школах дистанційно, замість відвідування польських шкіл. Це знижує рівень навантаження на дітей, дозволяючи частково уникнути труднощів соціалізації в новому шкільному колективі та зберегти більше спілкування з друзями. Учні випускних класів, що вже мають думати про продовження освіти, опанування професії, вступ до вищих навчальних закладів, обирають очне навчання у польських школах, щоб мати більше можливостей для продовження навчання та роботи в Європі.

Розглянемо соціалізацію українських школярів у навчальному процесі польських шкіл більш детально.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЛЬСЬКИХ ШКІЛ

2.1. Методологічні засади дослідження соціалізації українських школярів у польських школах після початку війни в Україні

Методологічні засади дослідження — це сукупність основних принципів та методів, які лежать в основі конкретного наукового дослідження. Ці засади визначають способи підходу до дослідження, його структурування, методологічні та теоретичні засади, які використовуються для аналізу даних (Косенко, 2009, с. 54).

В дослідженні використано інтерпретативний підхід. Інтерпретативний підхід є одним із ключових підходів у соціології та інших гуманітарних науках. Цей підхід був розвинутий на початку 20 століття філософами Мартіном Гайдеггером, Гансом-Георгом Ґадамером та Юргеном Габермасом (Судаков, 2019). Його суть полягає в тому, що наукове дослідження не обмежується лише збором фактів та даних, а також спрямовується на розуміння смислів, які люди надають своїм діям та поведінці. Основні принципи інтерпретативного підходу полягають у тому, що він спрямований на:

- Приділення уваги контексту та смислам, які приписуються діям та поведінці людей;
- Розуміння соціальних явищ з точки зору тих, хто їх досліджує (тобто учасників досліджуваного явища), а не з точки зору зовнішнього спостерігача;
- Акцентування уваги на взаємодії та відносинах між людьми, а не на окремих людях;
- Пошук смислів та інтерпретацій, які люди надають своїм діям та поведінці, а не на пошуку об'єктивних фактів (Судаков, 2019).

В цьому дослідженні було використано саме його, оскільки дії та реакції людей, що примусово емігрували в Польщу після початку війни в Україні не завжди можуть бути логічними, осмисленими та зрозумілими (Судаков, 2019).

Основні принципи побудови даного дослідження подано на рис 2.1.

Рис. 2.1 **Принципи побудови дослідження соціалізації українських школярів у навчальному процесі польських шкіл**

Розглянемо сутність кожного принципу більш детально.

Проведене дослідження соціалізації українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні, базується на таких методологічних засадах (Косенко, 2009, Козловська, 2006):

1. Комплексність. Дослідження потребувало комплексного аналізу різних аспектів життя та досвіду українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні, таких як культурні, мовні, соціальні та психологічні аспекти.

2. Системність. Дослідження засновано на системному підході, який враховує взаємодію різних елементів системи соціалізації, таких як сім'я, школа, оточуюче середовище тощо.

3. Інтердисциплінарність. Дослідження соціалізації українських школярів проведено з урахуванням інтердисциплінарного підходу, який поєднує знання з різних галузей, таких як соціологія, психологія, антропологія, освіта тощо.

4. Емпіричність. Дане дослідження базується на емпіричних даних, отриманих з аналізу документів, сайтів урядовий організацій, статей, підручників, статистичних даних, спостережень, інтерв'ю тощо.

5. Контекстуальність. Проведена робота враховує контекст, в якому відбувається соціалізація, зокрема, політичний, економічний, культурний та історичний контекст.

Ці методологічні засади дозволяють провести комплексне дослідження соціалізації українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні.

Незважаючи на унікальні умови, труднощі, з якими зіткнулись школярі в процесі соціалізації у польських школах, не є принципово новими. Питання соціалізації школярів, у тому числі за кордоном, та адаптації мігрантів є певною мірою дослідженими. Тому проведене дослідження поєднує абсолютно нову інформацію — специфіку соціалізації саме українських школярів після початку війни та попередній досвід адаптації мігрантів.

Враховуючи вищезазначене, для проведення дослідження було використано методи, що наочно подано на рис. 2.2. Розглянемо кожен метод більш детально (Барановська, 2009, Кучеренко, 2008).

Монографічний аналіз — метод наукового дослідження, який полягає в аналізі окремого об'єкта, процесу або явища в докладному та комплексному вигляді. Монографія — це дослідження однієї теми, об'єкту або проблеми, яке відрізняється від звичайної книги своєю глибиною, деталізацією та широтою охоплення матеріалу. В даній роботи монографічний аналіз включає в себе аналіз

не тільки монографій, а й інших джерел інформації — наукових статей, сайтів урядових організацій, підручників, сайтів-агрегаторів новин, тощо.

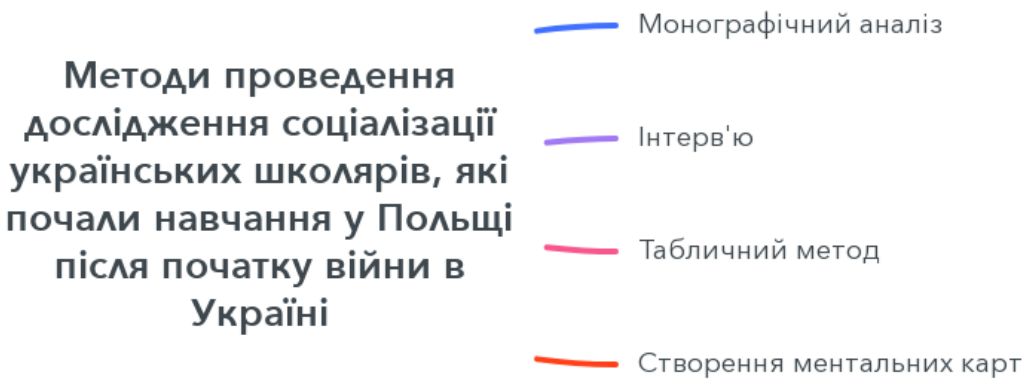

Рис. 2.2 **Методи проведення дослідження соціалізації українських школярів у навчальному процесі польських шкіл**

Інтерв’ю — це метод дослідження, при якому дослідник ставить питання учасникам дослідження, щоб дізнатися більше про їхні думки, переконання, досвід тощо. Дане дослідження проводилось за допомогою методу проведення напівструктурованих глибинних інтерв’ю з українськими школярами випускних класів, які переїхали до Польщі після початку війни в Україні. Інтерв’ю проводилися без безпосередньої комунікації, через засоби віддаленого зв’язку такі як: Zoom, Skype, Google Meet так як респонденти і інтерв’юер знаходилися в різних країнах. В середньому інтерв’ю тривало 60 хвилин.

При формуванні списку респондентів, був застосований метод вибірки максимальної варіації, де основними характеристиками варіацій було місце проживання до переїзду, місце проживання після переїзду, період виїзду за кордон. В організації інтерв'ю з респондентами була потрібна допомога та дозвіл батьків, проте самі інтерв'ю проводилися тільки з дітьми, без присутності батьків, щоб учні могли відверто розказувати про свої справи в школі.

На даний момент, 9 з 10 респондентів залишаються у Польщі, і один респондент, Даня, давав інтерв'ю вже після повернення в Україну. Респонденти географічно мешкають в різних воєводствах Польщі та в різних населених пунктах — від великих міст, таких як Варшава, до маленьких селищ. Так само до еміграції в Україні респонденти мешкали і ходили в школу в населених пунктах різного типу — від селищ до столиці. Таке формування вибірки робить дослідження більш цінним та об'ємним, дозволяючи частково скласти уявлення про відмінності в соціалізації школярів в залежності від розміру та розташування населеного пункту, звідки вони приїхали й того, куди вони емігрували.

Наприклад, у великих містах, таких як Варшава, Хелм, кількість мігрантів значно вище, тож діти змогли знайти інших українців у школі, а в невеликих польських селах, наприклад, в Яблонці, Оля була єдиною українською школяркою на всю школу.

Табличний метод полягає у візуалізації отриманих даних у вигляді таблиць з метою їх подальшого аналізу та порівняння. Цей метод є дуже ефективним для статистичної обробки даних і використаний в роботі для узагальнення сутності основних термінів.

Створення ментальних карт — це метод наукового дослідження, який використовується для візуалізації і структурування інформації, що отримана в процесі дослідження. Цей метод дає можливість краще розуміти складні теми, зв'язки між різними концепціями та досліджувати різноманітні фактори взаємодії.

Процес створення ментальних карт передбачає використання графічних зображень для подання даних і відображення взаємозв'язків між ними. Карти можуть бути створені вручну на папері або за допомогою спеціального програмного забезпечення (Бьюзен, 2021).

Висвітливши методологічні засади дослідження соціалізації українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні, перейдемо до визначення проблем, з якими зіткнулися школярі при переході у польські школи.

2.2. Відмінності шкільної освіти в Польщі та Україні

Перш ніж визначити основні труднощі соціалізації українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні, конкретизуємо різницю в освітньому процесі в Польщі та в Україні.

Освітні системи Польщі та України мають ряд відмінностей, які впливають на процес навчання та виховання учнів. В Польщі шкільна освіта є обов'язковою і безкоштовною для усіх дітей від 6 до 18 років. Освітній процес поділяється на два етапи: початкову освіту (szkoła podstawowa) та середню освіту (szkoła średnia). Саме в цьому полягає одна з головних відмінностей в організації освітнього процесу в Україні та в Польщі. В Польщі на першому етапі (6-7 років) навчання діти відвідують так звану "початкову школу", де здобувають загальну освіту протягом 8 років. Після закінчення початкової школи учні продовжують навчання в залежності від свого вибору: ліцеї, професійні школи або школи підготовки до вищої освіти. У залежності від вибору, тривалість навчання може складати від 2 до 5 років (Education in Poland. Ministry of National Education).

Українська освітня система має свої особливості. Початкова школа в Україні розпочинається з 6 років і триває 4 роки. Після закінчення початкової школи учні продовжують навчання в молодшій середній школі (5 років) і старшій середній школі (2-3 роки). Після закінчення старшої середньої школи учні можуть вступати до вищих навчальних закладів.

Ще одна відмінність полягає в підходах до навчання. В Польщі зазвичай використовують більш практичний підхід до навчання, з акцентом на розвиток практичних навичок та умінь. Українська освітня система зосереджена на теоретичному навчанні та засвоєнні знань.

Система оцінювання у польській школі базується на шестибальній шкалі. Оцінки від 1 до 6 надаються за знання, поведінку та активність учнів. У середній школі (szkoła średnia) існує система балів ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System), яка використовується для порівняння навчальних

досягнень учнів і студентів у Європі (5 Відмінностей між польською та українською школою).

Шкільна освіта в Польщі є безкоштовною. Однак, учні можуть оплачувати додаткові послуги, такі як підручники, харчування у школі, додаткові заняття з музики, спорту та інших додаткових предметів.

Дослідивши та узагальнивши інформацію з офіційних джерел та сайтів для переселенців, можемо виділити основні відмінності шкільного навчання в Польщі та в Україні (5 Відмінностей між польською та українською школою, Education in Poland. Ministry of National Education.) — табл. 2.1

Отже, можна виділити основні 5 основних відмінностей польської системи шкільного навчання від української:

1. 6-бальна система оцінювання + «wagi» — «вартість» оцінки залежно від виду діяльності за яку її виставлено;
2. Електронний щоденник — такий собі органайзер шкільного життя, в якому учень, батьки та адміністрація школи мають змогу не тільки відстежувати успішність навчання, а й отримувати нагадування стосовно домашніх завдань, спілкуватися. Підсумкові та річні оцінки формуються автоматично на основі отриманих оцінок та їхньої ваги. Батьківський доступ до щоденника надає викладач, і він «згорає» за 30 днів, якщо його не активувати. Викладач також може відстежити статистику перевірки щоденника батьками;

Таблиця 2.1

Порівняння систем шкільного навчання в Україні та Польщі

Параметр порівняння	В Україні	В Польщі
Початок навчання	в 6 років	
Доступність навчання	Шкільна освіта є обов'язковою і безкоштовною для усіх дітей від 6 до 18 років, учні можуть оплачувати додаткові послуги, такі як підручники, харчування у школі, додаткові заняття з музики, спорту та інших додаткових предметів	

Продовження табл. 2.1

Кількість етапів освітнього процесу	3 — молодша школа, середня та старша	2 — початкова школа, 8 років та, в залежності від подальшого вибору, ліцей, професійна школа або школа підготовки до вищої освіти
Загальний підхід до навчання	Акцент на теоретичні, академічні знання	Увага більше приділяється практичним навичкам і їхньому застосуванню в реальному житті.
Система оцінювання	12-бальна система оцінювання в школі є однією з найбільш поширених в світі. В такій системі оцінки виставляються від 1 до 12 балів, де 12 балів - найвища оцінка, а 1 бал - найнижча оцінка.	6-бальна, де 6 відповідник українського 12, 2 - це прохідний бал, а 1 – «незадовільно». Учнів оцінюють вже з 4 класу початкової школи. Оцінки мають три «wagi» - це «вартість» оцінки залежно від виду діяльності за яку її виставлено. Позначається вона ступенем біля оцінки в щоденнику. Wagi важливі при підрахунку семестрових / річних, адже, напр., контрольні роботи мають більшу "вартість", ніж усні відповіді.
Взаємодія з батьками	Періодична, у вигляді батьківських зборів + батьківські «чати у вайбері», але це не є офіційний інструмент спілкування батьків та представників школи.	Постійна, у вигляді електронного щоденника. В електронному щоденнику, доступ до якого окремо мають учень та його батьки, міститься інформація щодо: відвідування ("frekwencja") та запізнення, оцінок, їхні "wagi" і за якого вони виду діяльності. Крім того, щоденник попереджає про заплановані контрольні чи самостійні, нагадує про домашку, розклад уроків і заміни вчителів, передає загальні оголошення. Тут можна вести листування з усіма вчителями та директором школи.
Загальна кількість років навчання в школі	Повна середня освіта в Україні — 11 років (майже 12)	Повна середня освіта в Польщі — 12-13 років. Після початкової школи, (неповна середня освіта — 8 класів) навчання продовжується: в ліцеї — 4 роки; в технікумі — 5 років; школа "branżowa" I та II ступеня — це 3 (wykształcenie zasadnicze branżowe) +2 (dyplom technika) роки навчання спеціальності
Шкільні предмети		У польських школах існують предмети, яких немає в Україні. Польська мова та література, релігія, WOK (ознайомлення з культурою), лекції EDB (науки про безпеку), окремо оцінюється поведінка

Продовження табл. 2.1

Проведення консультацій та занять з учнями, що відстають по програмі або пропустили частину уроків через хворобу	Можливо на рівні домовленості між учнем та викладачем, скоріше за додаткову плату. Не регламентується школою.	Регламентовані, існують на постійній основі. Вчителі кожного предмету проводять щотижневі консультації для учнів, які відстають від навчального процесу чи прагнуть виправити оцінку з певного предмету.

3. Консультації — щотижня вчителі на постійній основі проводять додаткові консультації, учні також використовують ці години щоб перездати незадовільні оцінки;
4. Кількість та склад етапів навчального процесу. Одна з найбільш вагомих відмінностей в навчальному процесі. В Польщі після закінчення початкової школи — 8 класів, дитина має три варіанти продовження освіти:
    a. 4 роки навчатися в ліцеї. Якщо учень планує вступ до ВУЗу, він обирає клас з профілем, який поглиблено вивчає 2-3 предмети, наприклад, медичний клас — це біологія та хімія, економічний — географія та математика. Після закінчення ліцею учень повинен скласти випускний іспит MATURA, але випускник не отримує спеціальності. Якщо результат MATURA не задовольняє, можна спробувати перездати за рік, або отримати спеціальність в Szkole policealnej.
    b. У технікумі учні навчаються за обраною спеціальністю 5 років, по закінченні мають здати кваліфікаційний іспит зі спеціальності та отримати рівень «технік», а MATURA здають за бажанням (але вона є умовою до вступу у ВНЗу). При вступі до ВНЗ, абітурієнт, після закінчення технікуму, починає навчання з першого курсу.
    c. Школа "branżowa" I та II ступеня — це 3 роки навчання спеціальності та 2 роки для отримання диплому техніка — сумарно ще 5 років навчання.

5. Шкільні предмети. Принципово новими є польська мова та література, а також оцінювання поведінки. Стосовно інших предметів, таких як релігія, WOK (ознайомлення з культурою), лекції EDB (науки про безпеку), плавання як частини фізичного розвитку замість уроків фізкультури — ці предмети можна зустріти і в програмі українських шкіл, просто не в кожній школі.

Аналізуючи вищезазначені фактори відмінності української та польської системи шкільної освіти, можемо узагальнити, що українські школярі, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні, зіткнулися з декількома значними відмінностями. Крім нових предметів та системи оцінювання, їм довелося зіткнутися з принципово новим особливостями організації процесу шкільного навчання, такими як електронний щоденник, інша система побудови шкільної освіти та взаємодії учнів, батьків та школи.

Варто зауважити, що деякі особливості шкільного навчання, такі як сталі щотижневі консультації з усіх предметів, що дають змогу учням «підтягнути» оцінки або надолужити пропущене, були для українських учнів дуже доречними. Крім того, як ми побачимо далі з інтерв'ю, адміністрації польських шкіл дуже швидко та жваво відреагували на проблеми саме учнів з України, забезпечивши їм додаткову, в тому числі і мовну підтримку та ряд преференцій.

2.3. Особливості соціалізації українських школярів у Польщі після початку війни в Україні

Аналіз дослідження соціалізації українських школярів, які почали навчання у Польщі після початку війни в Україні було проведено на основі 10 інтерв'ю, результати яких опрацьовано методом якісного контент-аналізу. Результати інтерв'ю були систематизовані, визначено ключові теми та ідеї, що були важливими для респондентів та є значущими для дослідження. Перелік респондентів подано в табл. 2.2

Таблиця 2.2

Перелік респондентів, що взяли участь у досліджені

	Імя	**Вік, років**	**Клас навчання**	**Місце проживання в Україні**	**Населений пункт в Польщі**
Респондент 1	Анна Марія	15	9	Тернопіль	Вроцлав
Респондент 2	Емілія	17	11	Запорізька обл.	Варшава
Респондент 3	Оля	15	9	Ірпінь	Яблонка
Респондент 4	Даня	14	8	Київ	Краків
Респондент 5	Тарас	16	10	Умань	Жешув
Респондент 6	Аня	15	9	Конотоп	Люблін
Респондент 7	Артем	14	9	Гусятин	Варшава
Респондент 8	Дарія	16	10	Черкаси	Хелм
Респондент 9	Гліб	15	9	Житомир	Вроцлав
Респондент 10	Поліна	16	11	Київ	Варшава

Приділимо респондентам трішки більше уваги. Враховуючи різницю систем шкільного навчання в Україні та Польщі, яку подано в табл. 2.1, можемо зробити висновки стосовно розподілення респондентів у польській системі шкільної освіти. Наймолодший респондент — Даня, на момент проведення опитування вже повернувся в Україну. В Польщі Даня вчився в молодшій школі, він не задумувався над оцінками й успішністю свого навчання. Його інтерв'ю вибивається з загальної вибірки, проте дає чудову базу для порівняння, оскільки всі інші респонденти — учні випускних класів.

Анна Марія, Оля, Аня, Артем та Гліб — учні випускного класу молодшої школи. Їхні оцінки впливатимуть на рейтинг, що визначатиме розподілення учнів по класам в ліцеї а також можливість вступу до технікуму та школа "branżowa". Той факт, що вони вже більше стурбовані своєю успішністю, яскраво відображається в інтерв'ю.

Емілія, Тарас, Дарія та Поліна є учнями ліцею — аналогу старшої школи в Україні. І хоча навчання в ліцеї в Польщі триває довше, ніж в Україні, їхня

стурбованість майбутніми екзаменами а також підліткові проблеми, які характерні для їхнього віку, також відображені в інтерв'ю.

Гайд інтерв'ю було розбито на 6 блоків, повний текст гайду подано в додатку А.

Перший блок містить демографічні дані та умови переходу в нову школу: як і коли виїхали, скільки було часу на збори, на підготовку до виходу в нову школу, чи були у школі друзі/знайомі/брати/сестри з якими разом починали навчатися, чи навчаються зараз паралельно у двох школах, українській та польській.

Другий блок питань про саму школу та систему освіти у Польщі, вчителів: скільки учнів, якими мовами навчання в школі, чи є вчителі що говорять/розуміють українську/російську мову, які відчуття під час спілкування з тим хто тебе/ти його не розумієш, які відчуття були після переходу в нову школу, які асоціації виникають під час розмови про школу.

Третій блок сфокусовано на особистих переживаннях: враження від переходу в нову школу, проблеми, які виникали під час адаптації до нового середовища, чи відчуває респондент себе частинкою колективу в новій школі, які саме фактори впливають на успішну адаптацію в новій школі, чи відчувають респонденти що перехід в нову школу це на постійно, чи у них є бажання «завтра» повернутися в свою стару школу і польська школа їм не цікава.

Четвертий блок питань — про участь батьків: чи вважали респонденти після виїзду, що батьки прийняли правильне рішення, чи змінилась думка на зараз, чи достатньо роблять батьки щоб процес навчання був комфортним.

П'ятий блок про однокласників та дружбу: про відносини з однокласниками у новій школі/країні, як вони змінилися з часом, як польські діти зустріли наших і чи змінилося ставлення з часом.

Шостий про процес навчання, навантаження: які приклади лояльності до українських школярів було вжито і чи цього достатньо/справедливо, чи змінився рівень успішності (оцінки) в порівнянні з українською школою, якщо змінилось

як ви це сприймаєте, чи по програмі є екзамени і які відчуття від необхідності їх здавати іншою мовою.

Як можна побачити з переліку, поданого вище, гайд інтерв'ю було сформовано таким чином, щоб максимально охопити всі сфери життя підлітка. Для того, щоб респонденти були відвертими у своїх відповідях, інтерв'ю було проведено з дозволу, проте без присутності батьків, з гарантуванням анонімності.

Стосовно першого блоку гайду, можна сказати, що всі респонденти виїжджали самостійно, а не були евакуйовані з-під обстрілів. Більшість виїхала ще на початку війни, у лютому-березні 2022, респондент №6 виїхала з мамою вже у січні 2023, не через загрозу життю, а після того, як родина прийняла рішення, що їй буде краще закінчити польську школу щоб продовжити навчання в Європі. Єдиний, хто вже повернувся в Україну — респондент № 4.

Опрацювавши інтерв'ю, систематизуємо позитивні моменти соціалізації українських школярів у польських школах, які ми отримали. У вигляді таблиці, позитивні моменти соціалізації українських школярів, що емігрували після початку війни в Україні, у польських школах, подано в додатку Б.

«Дуже гарна школа в селі. Ну, просто, видно куди йдуть гроші. Школа дуже гарно обладнана, мікроскопи, і якщо брати біологію, фізику, хімію, і технології, то в кожному цьому класі є комп'ютери, вони по декілька на ряд. Мікроскопи на біології є, це все є, хімія дуже гарна, все як треба, то в них є все, що в наших школах взагалі нема. Ось це дуже круто.» (Респондент №3)

Всі респонденти відзначають кращій рівень оснащення та вигляд самих шкіл. Більш свіжий, європейський ремонт та планування, наявність нового обладнання, краще технічне забезпечення шкіл, наявність у учнів мікроскопів, планшетів, мультимедійне оснащення класів. Сюди ж можна віднести й наявність спеціальних безкоштовних «шкільних» автобусів, особливо в сільській місцевості, що збирають учнів й везуть до школи ранком, а після закінчення навчання привозять додому. Окремо слід відмітити, що деякі школи обладнані басейнами, майданчиками для гри в теніс, тобто фізичний розвиток дітей теж

здійснюється більш різнопланово.

«Ну в загальному до учня я можу сказати, що тут краще ставлення, ніж в Україні. Тобто тут немає такого, як засуджувати, наприклад, за нерозуміння якогось матеріалу або щось таке. Також тут стараються всі вчителі, як найбільш доступно пояснити матеріал. Також тут нема такого, як розділяти, наприклад, своє ставлення до учнів, тобто до когось я ставлюсь, скажем так, дуже добре, а до когось ні, тому що якісь наші відносини не дуже добрі через, наприклад, занижувати оцінки.» (Респондент № 10)

Цитата з інтерв'ю респондента № 10 узагальнює те, що відзначили всі респонденти — інше ставлення до учнів в цілому, не тільки до мігрантів. Вчителі відносяться до учнів з повагою, як до рівних, та відокремлюють учнів від їхніх академічних досягнень, підкреслюючи цінність людини. Це дає відбиток і на спілкуванні поза класом — респонденти відзначають більш дружні стосунки з вчителями, можливість пограти, наприклад, з вчителем англійської у футбол на перерві, відсутність у вчителів «улюбленців», відсутність засудження через погані оцінки з боку вчителів. Хоча є й виключення, які ми розглянемо далі.

«Мені подобається те, що тут легша програма навчання через те, що тут... от дуже замітно це по уроку географії. Тут вчать саме те, що може пригодитись.» (Респондент №1)

Всі респонденти відзначають відмінність у системі навчання, що акцент саме на практичну складову знань, а не на теоретичну базу. З 10 респондентів, 9 відмітили що їхня успішність стала вище, ніж в Україні, саме через те, що програма легше. Звісно, оцінки «просіли» на початку навчання через незнання мови, та трішки освоївши мову всі учні змогли повернутися до успішного навчання, а дехто — навіть покращити успішність через можливість відвідувати школу очно, а не дистанційно, як в Україні, як відмічає респондент №2: *«Мені (оцінки) стали краще, тому що в Україні і до війни ми якось навчались дистанційно.»*

«Позитивне — тут не треба багато чого носити з собою, тут не треба

так як в нас заводити зошити, не треба мати всі книжки. Багато чого в планшеті. Якщо якесь завдання, то тобі його дають вчителі, і воно вже роздруковане, тут цікаво матеріал подають. Тут можна якесь відео включити, якусь гру зробити, якийсь фільм показати. Вчителі завжди допоможуть або посміятися з ними можна.» (Респондент №6)

Респонденти відмічають не тільки ліпше технічне забезпечення, а й більше цікаве, просте та доступне подання матеріалу, що також впливає на його сприйняття та засвоєння. З наведених цитат можна зробити висновок, що підготовка уроків та подання матеріалу вчителями значно відрізняються від того, що має місце в Україні. Використання сучасних технологій а також надання вчителем всіх матеріалів, необхідних для заняття — роздруківки, значно спрощує підготовку до уроку для учнів. Те, що організаційні питання бере на себе вчитель, підвищує успішність навчання, оскільки учень не може «забути роздрукувати», «не взяти книжку» і т. п. — все, що потрібно від учнів — просто прийти.

«Ми один день вчимося в українському класі, а один день в польському класі.» (Респондент №8) Лише 1 з 10 респондентів відмітив наявність українського класу з україномовними вчителями. Всі інші респонденти відзначали, що викладання ведеться на польській мові, проте для мігрантів з України було вжито додаткові заходи, що мали полегшити вивчення мови та соціалізацію в школі.

«Були вжиті такі додаткові міри типу щоб покращити наше перебування в школі, наприклад, те, що дозволили користуватись перекладачами на уроці. Наприклад, на уроці польської мови можна було писати також тексти з перекладачем.» (Респондент №1) *«Нам виділили окремого вчителя, який нас навчав польської.»* (Респондент № 4) *«Мені дали планшет, запитали чи вмію ним користуватися, пояснили мені все по ньому, і відправили на уроки.»* (Респондент № 6)

Всі респонденти відмічають, що для поліпшення соціалізації українських школярів, що емігрували після початку війни в Україні, в школах було вжито

додаткові заходи. Проте, ці заходи не були централізованими та стандартними — кожна школа вирішувала питання допомоги українським школярам в залежності від наявних можливостей. В деяких школах дітям дозволили користуватись перекладачем на телефоні, та й самим телефоном, що для Польщі є виключенням з правил. Деякі школи мали технічну можливість забезпечити українських школярів планшетами на час навчання, в тому числі й з перекладачем. Школи у містах, що мали вже школярів з України, які приїхали ще до війни, забезпечили дітям особистий супровід учнями, що знали і польську та українську мови, що значно спростило знайомство зі школою. Школи також забезпечили учням додаткові мовні класи, для пришвидшення опанування польської мови — табл. 2.3

Таблиця 2.3

Допоміжні інструменти соціалізації українських учнів у польських школах, що були введені після початку війни в Україні

Що саме було зроблено	Хто з респондентів це відзначив
Дозволили користуватись телефоном з перекладачами на уроці — виключення за правил, бо в школі користування телефоном заборонено	Респонденти № 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9
Додаткові безкоштовні заняття з мови та допомога з розуміння матеріалів занять	Респонденти № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8,10
Додаткові безкоштовні заняття по предметам, щоб надолужити пропущену програму	Всі респонденти
Особистий супровід дитиною, що знає і польську і українську мову	Респонденти № 3, 6
Організація «українських класів» з українськими викладачами у польських школах	Респондент № 8
Допомога зі сторони вчителя англійської, який перекладав питання дітей на польську та забезпечував організаційну підтримку	Респонденти № 3, 4
Забезпечення планшетом із перекладачем, оскільки користування телефоном у школі заборонено	Респонденти № 6, 10
Організація безкоштовних мовних курсів та літніх шкіл, в яких можна надолужити навчальну програму та підвищити рівень польської мови	Респонденти № 5, 6

Аналізуючи вищезазначене, хочеться окремо виділити, що всі діти відмітили підтримку польського уряду та суспільства. Можна сказати, що підтримка, яку отримували українські мігранти, є безпрецедентною. Як видно з таблиці, виходячи з технічних можливостей, польські школи забезпечували українським учням допомогу в соціалізації різними способами.

«Ми підходили до вчителя англійської мови і вже йому казали про свої проблеми. І він вже перекладав іншим вчителям, які нам потрібні були».(Респондент № 4)

Респонденти відзначають також щире бажання допомогти зі сторони вчителів, наприклад, вчитель англійської для кількох з респондентів виступав «об'єднувальною ланкою» — оскільки ми говоримо про учнів старших класів, майже всі респонденти певною мірою знали англійську, що спрощувало спілкування, дозволяючи порозумітись хоча б на примітивному рівні.

«Мама вже змирилася з будь-якими оцінками, тому що розуміла, що в любому випадку важко пристосуватися і вже хоч якось буде добре» (Респондент №1)

Респонденти відзначають зміну відносин з батьками після вимушеної міграції. Більшість відзначає, що їхні відносини з батьками стали тісніше, знизився тиск та батьківські очікування успішності навчання. Крім того, сама система освіти в Польщі сприяє більшій відкритості підлітків з батьками, через електроні щоденники та оцінки з поведінки. Те, що школярі могли б приховати від батьків в Україні, в Польщі відкрито апріорі — вчителі та батьки також можуть спілкуватися з питань навчання прямо в електронному щоденнику.

«Було круто. Я познайомився з моїми друзями. Ну які, з якими тут познайомились... З українцями і з поляками. Я думав, що вони будуть не так сильно, діти з нами спілкуватися. Але вони дуже гарно сприйняли.» (Респондент №4) *«Поляки для мене завжди були такими більш відкритими. Бо мені тут, в школі, наприклад, так як в мене яскраве волосся, то мені доволі часто може якась*

незнайома людина комплімент зробити. У мене все рівно було більше бажання з поляками подружитися.» (Респондент №6) *«Школа це мій другий дім, типу мої однокласники та вчителя. Це моя сім'я. Мені подобається дуже в школі»* (Респондент №8)

В цілому, всі респонденти відзначають, що польське суспільство їх сприйняло дуже привітно. Хоча з 10 респондентів 9 відмітили, що у вільний час спілкуються та товаришують з українцями, а не з поляками, вказавши на значні культурні відмінності. Безумовно, велику вагу у спілкуванні відіграє мовний фактор. Наприклад у респондента №4 був такий собі перекладач — дівчина-українка, що розуміла українську мову та вільно говорила польською, з якою вони проводили і шкільний, і вільний час. Можливість бути зрозумілим дала змогу підлітку показати, що він за людина, зацікавити своєю особистістю, товаришувати на базі спільних захоплень.

«В Україні все рівно якось більше звертають увагу на зовнішній вигляд, а тут без різниці, не важливо що в тебе на голові і в чому ти прийдеш.» (Респондент №6)

Відмінність менталітетів частково допомагала українцям соціалізуватися. У Європі бодіпозитив стає все більш визнаним як соціальна норма. Це проявляється у різних сферах життя, включаючи моду, рекламу, культурні програми та законодавство. Наприклад, Еліс Далесандро у своїй статті «15 Influencers Define Body Positivity» досліджує вплив соцмереж, пов'язаний з бодіпозитивом, на формування феміністської свідомості. Вона розглядає роль освіти у просуванні бодіпозитивного підходу і розвитку критичного мислення щодо стандартів краси (Alysse Dalessandro, 15 Influencers Define Body Positivity). Отже, в Польщі бодіпозитив та толерантне ставлення до оточуючих «прививається» на рівні освіти, в тому числі й власним прикладом вчителів. Це допомогло нашим школярам у Польщі менше переживати за те, як однолітки сприйматимуть їхню зовнішність. Як зауважують в своїх дослідженнях О. Л. Яременко, І.Л. Кравчук (Яременко, 2016, Кравчук, 2017) та інші дослідники, питання сприйняття своєї

зовнішності є дуже важливим для підлітків, тож варто вважати, що толерантне ставлення суспільства до зовнішнього вигляду людей, сприяло спрощенню процесу соціалізації.

Незважаючи на позитивні моменти, українські школярі отримали і негативний досвід також. Детальніше — в додатку В.

«Я не думала, якщо чесно, що буду в новій школі. Ну, ми якось ну з мамою говорили про те, що якщо війна не закінчиться, то буду вчитися.» (Респондент №2) Перш за все більшість респондентів взагалі не були готові йти до школи в іншій країні. Вони приймали рішення про переїзд терміново, і всім їм здавалося, що це ненадовго, а виявилось зовсім навпаки. Постійне очікування закінчення війни в Україні і скорішого повернення додому, наявність та звичність дистанційного навчання, можливість додатково на уроках спілкуватись з друзями — ці умови давали поштовх до гальмування процесу соціалізації. Фізично респонденти знаходились в іншій країні, але намагались максимально зберегти соціальні зв'язки в Україні.

«Я не знаю мови, тому не можу ні з ким поспілкуватися.» (Респондент №6) Як зазначали в своєму дослідження Н. В. Беспалова та Т. І. Яковлева (Беспалова, Яковлева, 2017), мовне питання є найгострішою проблемою в соціалізації.

«Я тут не можу піти погуляти з друзями, так як в мене їх тут нема.» (Респондент №5) Всі 10 респондентів відмітили, що незнання мови завдає складнощів та призводить до значного дискомфорту та соціальної ізоляції.

«Коли ти тиждень ходиш і ти тиждень не говориш ні з ким, і ти тиждень від школи додому, від школи додому. То інколи, накіпало. Коли тобі кажуть зроби, а ти нічого не розумієш, і тебе це починає бісити, бо ти нічого не розумієш. І ще нагнітає.» (Респондент №6) Наступна перепона соціалізації, частково створена незнанням мови — соціальна ізоляція, відчуття самотності, стрес та емоційна напруга через неможливість спілкування. На додачу до цього загострене відчуття самотності, бо, як відзначають у своїх дослідженнях Л. М. Калінчук, Т. В. Савченко, І. Л. Шафран, О. Л. Яременко (Савченко, 2000, Яременко, 2016,

Калінчук, 2014, Шаран, 2017) в підлітковому віці загострюється необхідність бути частиною колективу, знайти своє місце в соціумі, тож мовна ізоляція і взагалі повна зміна звичного оточення стають дуже важким випробуванням. Цю думку дуже добре підтверджує цитата респондента №3: *«Вони всі дуже добрі, але то не є мої друзі. Ви розумієте, коли в мене був повністю соціальний круг в Україні та переїжджаєш туди, і ти нічого не розумієш.»*

«Також поляків часто обурювало те, що нас дуже багато було привілеїв. Тобто нам дозволяли, наприклад, користуватися тими ж телефонами». (Респондент №1) Сприятливі умови, створені для поліпшення соціалізації українських школярів, в деяких випадках виявились фактором, що збільшував соціальну дистанцію. Оскільки привілеї були тільки для українців, польські підлітки почували себе ображеними на «власній» території. Респонденти, в яких на загальних засадах забирали телефон у школі і натомість видавали планшет, не відзначали такого дистанціювання.

«Деякі поляки вважають неприйнятним те, що в польській школі більшість учнів типу українців говорять не на польській.» (Респондент №5) У великих містах, де українське ком'юніті було сильним, приймаюча сторона відчувала дискомфорт від того, що не розуміла, про що спілкуються наші школярі між собою. Це питання частково досліджували Н. В. Беспалова та Т. І. Яковлева (Беспалова, Яковлева, 2017), розглядаючи процес міжкультурної комунікації.

«Шкільний автобус в 7:20, і тобі кожен день вставати рано. Загалом прикольно, але якщо не так би рано було, взагалі було кайф.» (Респондент №3) Серед труднощів соціалізації, можна також виділити стрес, пов'язаний зі зміною оточення й режиму дня, з якими стикаються школярі в усіх школах, про що наголошують в своїх дослідженнях О. С. Ляшенко, Л. О. Левченко, О. Марушкевич, А. М. Лотоцька.

«Мені не подобається вчитися. Я не хочу вчитися взагалі. Ну хочу. Але якось лєнь. Ну, я вчуся.» (Респондент №8) Л. М. Калінчук, Т. В. Савченко, І.Л. Шафран, О. Л. Яременко в своїх дослідженнях (Савченко, 2000, Яременко, 2016, Калінчук,

2014, Шаран, 2017) вказують на особливості підліткового віку. Можна припустити, що респондент не відчував би жаги до навчання у будь-якій країні, просто через те, що зараз досліджує себе, свої таланти, свою унікальність, та інші речі, значно цікавіші за навчання.

«Вчителька ставила якісь дуже занизькі оцінки спеціально, а потім не давала перескласти. Ми зверталися до директора, щоб вона дала змогу перескласти ці тексти, які в нас були. Саме до українців було таке ставлення, а до поляків нормально.» (Респондент №9) На жаль, випадки дискримінації дітей вчителями також мали місце, хоча про конфлікти у школі зауважив лише 1 з 10 респондентів, тож можна зробити висновок, що таких випадків не було багато. Як видно з цитати, спірні питання було вирішено зверненням до адміністрації. Варто відмітити, що прозора система виставлення оцінок та взагалі шкільні правила сприяють тому, щоб навчальний процес був продуктивним для всіх школярів та створюють передумови для запобігання таких ситуацій.

«Був з другом, ми просто розмовляли українською, і поляки більше таки типу сприйняли, що ми українці, і вивернули мені сміття на голову.» (Респондент №9) Агресивна дискримінація з елементами булінгу через мову. Скоріше за все, агресивна поведінка тут частково зумовлена перехідним віком учасників ситуації. Варто зауважити, що питання було вирішено з допомогою адміністрації — учня-поляка відсторонили від занять на тиждень. Респондент вважав, що таке покарання є надто суворим, проте адміністрація школи створила чудовий прецедент, щоб запобігти таким аналогічним ситуаціям в подальшому.

Після узагальнення інформації з інтерв'ю, стало зрозуміло, що найбільш важкими для дітей були не адаптація до життя в новій країні і не соціалізація в школі, а саме стрес та переживання, пов'язані з подіями в Україні. Всі 10 дітей на рівні логіки були згодні з рішенням батьків поїхати у Польщу і при цьому всі 10 виявили бажання повернутися в Україну до друзів та родини.

Труднощі мігрантів через війну не є досконально вивченими, наразі існує невелика кількість досліджень міжнародних урядових та благодійних організацій,

що вивчали цю тему, зокрема, на прикладі міграції з Судану до Чаду (Migration and Home Affairs, About UNHCR).

Стати мігрантом через війну було дуже складною і травматичною подією для дітей, які змушені були залишити свою країну. Основні труднощі, з якими стикаються мігранти через війну, узагальнено в списку:

1. Руйнування родини і дружніх зв'язків: міграція призвела до розриву з родиною і друзями. Діти відчували себе самотніми і зневаженими. Як сказала респондент №10: «*Я ну майже не виходила з того місця, де ми там жили, бо щось мені не хотілось. Дуже переживала, як я зустрінуся там з людьми. Для мене це дуже нервуюче, ці нові колективи*».
2. Стрес: війна і міграція можуть викликати серйозний стрес, особливо у тих, хто ставився до цього спокійно і не очікував такого повороту подій. Респондент №8 говорила: «*я почала ходити до психолога через війну, тому що це стрес. І це нове місце. Вже рік ходжу*».
3. Проблеми зі здоров'ям: мігранти можуть стикатися з проблемами зі здоров'ям через невідповідні умови життя, включаючи недостатню гігієну, погану якість їжі, недостатню медичну допомогу, а також стомлювання через довгий період подорожей (Migration and Home Affairs, About UNHCR).
4. Культурний шок: зміна культурного середовища може бути важкою для багатьох мігрантів. Вони можуть стикатися зі зміною мови, звичаїв, поведінки, релігії та інших аспектів нового середовища. Як сказала респондент №6: «*я розуміла, що я для них трішки, ну, трішки така. Не дуже їхня*». Респондент №1 також зауважила «*я б не хотіла з поляками спілкуватись через те, що в них дуже відрізняється менталітет і важко порозумітись якось.*»
5. Економічні труднощі: мігранти стикаються з економічними труднощами через недостатність ресурсів та можливостей у новій країні. Можлива відсутність роботи і, як наслідок, достатньої кількості грошей. Цей пункт

діти майже не відмічали, бо ці економічні проблеми лягли, перш за все, на плечі батьків.

Підводячи підсумки, хочеться повернутися до рис. 1.3 — основні труднощі, з якими стикаються українські школярі в процесі соціалізації у навчальній системі Польщі, який було сформовано в першому, теоретичному розділі, та доповнити його — рис. 2.3.

Ілюстрація потребує більш розгорнутих пояснень по кожному пункту.

Всі діти відмічали дискомфорт через незнання мови, що є очікуваним. Треба також зауважити, що додаткові уроки польської та зусилля польського уряду й шкільної системи дали свої результати і більшість дітей, хто лишився в Польщі на тривалий час, відмічали що з часом змогли певною мірою освоїти мову.

Рис. 2.3 **Основні труднощі, з якими стикаються українські школярі, що переїхали в Польщу через початок війни в Україні, в процесі соціалізації у навчальній системі Польщі**

Культурний шок. Всі респонденти відмічали культурні відмінності, які заважають спілкуванню. Лише 1 з 10 респондентів виявив більше бажання

спілкуватись з поляками, всі інші стали частиною етнічних груп українців у Польщі, спілкуючись більше з українцями, ніж з поляками.

Стрес через війну та зміну оточення — рішення про імміграцію було прийнято зважено лише 1 родиною з 10 респондентів. Всі інші емігрували під тиском обставин, на початку війни, або коли ситуація в їхньому регіоні проживання стала вкрай гострою. Це викликало додатковий стрес.

Руйнування дружніх зв'язків — всі респонденти відмічали тугу за друзями, соціальним оточенням, нестачу спілкування через відсутність зв'язку. Здебільшого у Польщі в школах заборонено користування мобільними телефонами, що є вкрай незвичним для українців, тож діти відчували самотність у школі особливо гостро.

Руйнування родини. Через заборону виїзду для чоловіків, всі родини, що переїхали у Польщу, емігрували частково. Респонденти відмічали тугу за батьком та старшим поколінням — дідусями й бабусями.

Відчуття тимчасовості й очікування повернення в Україну. Виїжджаючи, більшість респондентів не планували залишитися у Польщі на довгий час. Діти не планували йти вчитися до польських шкіл і зараз розглядають можливість повернення до України після закінчення війни.

Руйнування планів на майбутнє. Респонденти відмічають, що мали власні плани стосовно продовження навчання та опанування професії в Україні. Проте через еміграцію їм довелося відмовитися від цих планів. Незнання мови значно звужує можливості подальшого навчання для українських мігрантів — щоб вступити до ВНЗ потрібно здати тест з мови на загальних засадах, а на опанування мови на такому рівні потрібен час.

Економічна нестабільність майже не згадувалася в інтерв’ю, оскільки питання забезпечення родини взяли на себе більшою мірою батьки.

Академічні труднощі, згідно відповідям респондентів, виникали у них на початку навчання через незнання мови. Більшість респондентів вважають свою

успішність задовільню та відмічають покращення оцінок через те, що шкільна програма в Польщі більш проста та цікавіша за українську.

Соціальні труднощі адаптації до нового колективу є спірним питанням, оскільки більшість респондентів, навіть опанувавши мову, продовжують спілкуватися тільки з українцями. Можна сказати, що питанню соціальної адаптації було приділено недостатньо уваги.

Психологічні труднощі. Всі діти відмічають відчуття самотності та ізоляції від колективу, стрес через нерозуміння того, що коїться навколо, складність спілкування з однолітками через мовний бар'єр.

Соціальна ізоляція — тут варто зауважити, що існує певна різниця менталітетів. Як сказала респондент №6: «*Дітям просто все одно, зі мною ніхто не спілкується, не підходить»*. Соціальна ізоляція не є нав'язаною, коли з тобою ніхто не спілкується, через те що ти є емігрантом, просто труднощі спілкування з людиною, що не знає мови, ніхто не хоче брати на себе.

Юридичні питання. Певною мірою не торкнулися дітей, а вирішувалися батьками. Тут хочеться додати, що на рівні уряду юридичні питання для українців було максимально спрощено.

Всі труднощі, наведені вище, підтверджуються результатами досліджень, що були проведені з боку польської сторони, зокрема, моніторингу неурядової організації Amnesty International «JESTEŚMY TUTAJ RAZEM» — «Ми тут разом», звіт про який опубліковано у січні 2023 (Wyniki 4-miesięcznego monitoringu Amnesty International, 2023). На основі діалогу з українськими школярами у Польщі та їхніми батьками, звіт окреслює основні труднощі, з якими зіткнулись діти, а також висвітлює проблему дискримінації українців у польських школах та шляхи її вирішення.

Хочеться завершити це дослідження цитатою Платона: «Важкі часи народжують сильних людей. Сильні люди створюють хороші часи». Без сумніву, необхідність соціалізації для школярів випускних класів, що переїхали у Польщу після початку війни в Україні, виявилась складним випробуванням. Проте діти,

загартовані таким досвідом, зможуть стати тими самими «сильними людьми», які створюють хороші часи.

ВИСНОВКИ

У 2023 році близько мільйона українських воєнних мігрантів знаходяться у Польщі. Це означає, що з вересня 2023 року, якщо ситуація в Україні кардинально не зміниться, активізується процес вступу українських школярів випускних класів до польських шкіл. Якщо учні молодшої та середньої школи схильні до продовження навчання в українських школах дистанційно, то для школярів випускних класів більш виправданим є вибір саме очного навчання у польських школах. Крім того, чим довше школярі з батьками перебувають на території Польщі, тим більше вони схильні до продовження навчання очно у польських школах, адже це дозволяє отримати більш якісні знання, ніж на дистанційних уроках. Отже, питання соціалізації українських школярів випускних класів у навчальній системі Польщі після початку війни в Україні представляється дуже актуальним.

Проведене дослідження містить теоретичну та емпіричну частину. В теоретичній частині з використанням монографічного аналізу проаналізовано основні терміни «соціалізація» та «адаптація». Виявлено, що основна відмінність між цими поняттями полягає в тому, що адаптація — це процес пристосування до нових умов, а соціалізація — процес формування соціальної ідентичності та інтеграції в соціальний лад. Хоча адаптація та соціалізація можуть перетинатися та взаємодіяти одне з одним, вони мають різні цілі та напрямки дії. Також можна сказати, що соціалізація є одним з напрямів адаптації людини у новому місці.

В дослідженні було використано інтерпретативний підхід, який спрямовується на розуміння смислів, які люди надають своїм діям та поведінці, не обмежуючись лише збором фактів та даних.

Дослідження мало за основу інтерв'ю зі школярами випускних класів, які емігрували до Польщі після початку війни в Україні. Для формування списку учасників дослідження було забезпечено різноманітність за такими основними критеріями, як місце проживання до переїзду, місце проживання після переїзду та

період виїзду за кордон. Для проведення дослідження використовувався метод напівструктурованих глибинних інтерв'ю. Усього було проведено 10 інтерв'ю, зокрема 6 — з дівчатками та 4 — з хлопчиками. Інтерв'ю здійснювалися з використанням засобів віддаленого зв'язку, таких як Zoom, Skype, Google Meet, оскільки респонденти та інтерв'юери знаходилися в різних країнах. Середня тривалість кожного інтерв'ю становила 60 хвилин.

З'ясовано особливості соціалізації дітей, які вимушено емігрували за кордон після початку війни. До них віднесено особливості соціалізації у школі, особливості соціалізації мігрантів та труднощі підліткового віку, оскільки об'єктом дослідження є школярі випускних класів, що за віком є підлітками. Також виявлено та конкретизовано особливості соціалізації саме воєнних мігрантів — людей, що покинули свою країну вимушено, під впливом обставин, а не планували свій переїзд заздалегідь.

До особливостей соціалізації дітей у школі, що є актуальними для будь-якої країни, віднесено: психологічні труднощі — стрес, тривогу, незгоду з правилами школи, страх перед невідомим, самотність; академічні труднощі — труднощі з навчанням; соціальні труднощі — проблеми в стосунках з однолітками, з несприйняттям нового колективу, невмінням знаходити спільну мову з іншими дітьми; стресові ситуації, пов'язані зі зміною оточення та режиму дня — труднощі з дотриманням розкладу, правильної організації свого часу; труднощі дорослішання та особливості підліткового періоду — переживання щодо своєї зовнішності, емоційні труднощі, що викликані гормональними змінами, пошук свого місця в житті та в суспільстві, пошук своєї унікальності, необхідність підтвердження своєї цінності.

За результатами монографічного аналізу узагальнено труднощі, з якими стикаються мігранти. Такими труднощами є: незнання мови — одна з найбільш важливих перешкод для мігрантів; культурний шок — значні відмінності в культурі, традиціях, віруваннях та соціальних нормах; соціальна ізоляція — мігранти відчувають себе ізольованими від місцевого населення через незнання

мови та культурні відмінності; економічна нестабільність — труднощі з отриманням роботи та стабільним доходом; юридичні питання — необхідність документального підтвердження свого статусу; роз'єднаність з родиною — ностальгія за родиною та близькими, які залишилися в рідній країні.

На основі досвіду біженців з Судану та даних інтерв’ю українських біженців у Польщі сформовано перелік труднощів саме воєнних мігрантів, до яких віднесено: руйнування родини та дружніх зв'язків; стрес, викликаний війною — відчуття неможливості того, що коїться; проблеми зі здоров'ям, викликані стресом та умовами процесу евакуації; культурний шок через те, що воєнні мігранти не мали часу для свідомої підготовки до переїзду та знайомства з культурою приймаючої країни; економічні труднощі — нестача роботи, грошей та житла, або значні відмінності від звичайних умов життя.

Аналіз інформації з проведених інтерв’ю дав змогу визначити основні кроки, які були зроблені приймаючою стороною для поліпшення соціалізації українських школярів у Польщі з боку уряду та суспільства. Зокрема дозволено користуватись телефоном з перекладачем на уроці — виключенням з правил, оскільки користування телефоном у школі заборонене. Крім того запроваджено додаткові безкоштовні заняття з мови та допомогу з розуміння матеріалів занять, і додатково організовано додаткові безкоштовні заняття по предметам з метою наздогнати пропущену програму. Для поліпшення знайомства зі школою забезпечено особистий супровід дитиною, яка знає як польську, так і українську мови. В окремих школах введено організацію "українських класів" з українськими викладачами у польських школах і отримано допомогу вчителя англійської мови, який перекладав питання дітей на польську та забезпечував організаційну підтримку. Для подолання мовного бар'єру дітей було забезпечено планшетами з перекладачем, оскільки користування телефоном у школі заборонене. Подекуди організовано безкоштовні мовні курси та літні школи, які дозволяють наздогнати навчальну програму та підвищити рівень польської мови.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що сформовано авторську типологію труднощів, з якою зіткнулись школярі випускних класів у процесі соціалізації у навчальному процесі польських шкіл, а також виділено труднощі, з якими зіштовхуються саме воєнні мігранти. Всі труднощі, висвітлені в процесі дослідження, підтверджуються результатами досліджень з боку польської сторони, зокрема, моніторингу неурядової організації Amnesty International «JESTEŚMY TUTAJ RAZEM» — «Ми тут разом», звіт про який опубліковано у січні 2023.

Безумовно, дана тема має перспективи подальшого розвитку та більш глибокого дослідження. Для ґрунтовного та всебічного вивчення теми соціалізації українських школярів, що емігрували до Польщі після початку війни в Україні, у навчальному процесі польських шкіл, необхідно значно збільшити кількість респондентів та отримати більше інформації. Отже, тема даної робити має потенціал до подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Барановська, О. П. (2009). *Сучасні соціологічні методи досліджень.* Київ: КНЕУ.

Бек, У. (1994). *Ризики свободи: переклад з англійської.* Київ: Основи.

Беспалова, Н. В., & Яковлева, Т. І. (2017). Освітній туризм та психологічна адаптація студентів-іноземців. *Молодий вчений, 10(50)*, жовтень.

Бойко, В. І., Іванченко, І. С., Костенко, О. А. та ін. (2015). *Соціальна педагогіка: навч. посібник*. Київ: Видавець І. А. Качковський.

Бурлака, О. В. (2019). Сучасні методи дослідження в соціології. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*, (22), 29-38.

Веб-сайт правозахисної організації Amnesty International. (n.d.). Режим доступу: https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/poland/report-poland/

Гільберг, Л. Я. (2004). *Екологічна психологія.* Київ: МАУП.

Дмитрієва, Ю. А. (2017). Адаптація молодших школярів до школи. *Наукові записки Інституту педагогіки НАПН України, (42)*, 140-148.

Калінчук, Л. М. (2014). Особливості духовної та соціальної адаптації підлітків в умовах сучасного суспільства. *Педагогіка вищої та середньої школи, (37)*, 291-299.

Карташова, Т. В. (2015). *Проблеми адаптації молодших школярів до навчання в початковій школі. Іноземні мови в школах України*, (2), 15-20.

Кількість українців, які виїхали до Польщі перевищила 5 мільйонів осіб. (2022). Режим доступу: https://visitukraine.today/uk/blog/727/the-number-of-ukrainians-who-left-for-poland-exceeded-5-million-people

Козловська, О. В. (2006). *Соціологічні методи дослідження. Навчальний посібник.* Київ: КНЕУ.

Косенко, Є. В. (2009). *Методологічні засади дослідження медіакомунікацій: Навчальний посібник.* Київ: КНЕУ.

Костенко, О. А., & Подоляк, О. О. (2006). *Соціальна педагогіка: підручник*. Київ: Центр учбової літератури.

Кравчук, І. В. (2017). *Психологічні особливості дорослішання підлітків. Молода вчена–2017: збірник тез наукових праць студентів, аспірантів, молодих вчених.* ДВНЗ «Криворізький національний університет», 20-21 квітня 2017 р., 49-51.

Кучеренко, О. М. (2008). *Методологія соціологічного дослідження: Навчальний посібник.* Київ: Центр учбової літератури.

Лавриківська, О. (2016). *Особливості психологічного розвитку підлітків та можливості їх корекції. Педагогічний процес: теорія та практика, (2)*, 25-30.

Лотоцька, А. М. (2016). Адаптаційні труднощі молодших школярів до навчально-виховного процесу в початковій школі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (137)*, 186-190.

Ляшенко, О. С., & Левченко, Л. О. (2019). *Психологічні особливості адаптації молодших школярів до шкільного життя.* Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Педагогічні науки, (29), 51-56.

Марушкевич, О. (2018). Особливості адаптації дітей до школи в умовах сучасного суспільства. *Актуальні проблеми психології, (34)*, 156-164.

Мід, Р. (2011). *Соціальна соціалізація та навчання.* Київ: Вид-во «Либідь».

Міністр Чарнек: якщо війна затягнеться, доведеться запроваджувати «деякі елементи освіти» для українських дітей, які навчаються дистанційно. Режим доступу: https://www.pap.pl/ua/news%2C1551578%2Cministr-charnek-yakscho-viyna-zatyagnetsya-budut-zaprovadzhuvatisya-elementi-osviti

Про Міжнародну організацію з міграції в Україні. Режим доступу: https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini

П’ять відмінностей між польською та українською школою. (2022). Режим доступу: https://www.fzpk.info/post/2018/02/27/5-відмінностей-між-польською-та-українською-школою-różnic-pomiędzy-polską-a-ukraińską-szko#:~:text=Система%20оцінювання%20В%20Польщі%20діє,з%204%20класу%20початкової%20школи

Савченко Т. В. *Підлітковий вік: психологічні особливості розвитку та виховання.* - К.: Освіта, 2000. - 192 с.

Судаков, В.І. (2019). Теоретичний синтез в соціології як рефлексивний процес та логіко-гносеологічна процедура. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, (4 (43)).

Ткачук, Н. (2018). *Адаптація молодших школярів до навчання в початковій школі. Педагогіка і психологія, (1)*, 46-52.

Томашевська, Н. М. (2007). *Соціалізація особистості: теоретико-методологічні аспекти.* Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Тоні Бьюзен. (2021). *Мапа думок. Докладний посібник із вивчення і застосування найпотужнішого інструмента мислення у світі.* Л.: Видавництво Старого Лева.

Шаран, І. М. (2017). *Формування самооцінки підлітків у процесі соціально-психологічної адаптації. Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Психологія, педагогіка, соціальна робота, (1)*, 189-195.

Шевченко, О. В. (2005). *Сучасні соціологічні методи: навч. посібник.* К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.

Якубовська, О. М. (2015). *Адаптація до психологічних викликів у молодіжному віці. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, Вип. 2 (46), 178-185.

Яременко, О. Л. (2016). *Психологічні особливості формування особистості підлітка. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, (37)*, 167-171.

About UNHCR. Режим доступу: https://www.unhcr.org/about-unhcr

Alysse Dalessandro, 15 Influencers Define Body Positivity, June 19, 2016, Режим доступу: https://www.bustle.com/articles/165804-15-definitions-of-body-positivity-straight-from-influencers-activists

Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex – monthly data& Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asytpsm/default/table?lang=en

Bowlby, J. (1958). *The nature of the child's tie to his mother. International Journal of Psychoanalysis, 39(5)*, 350-373.

Durkheim, E. (1893/1984). *The Division of Labor in Society.* New York: Free Press.

Education in Poland. Ministry of National Education. Режим доступу: https://www.gov.pl/web/narodowe-centrum-ds-edukacji/education-in-poland

Integration of Ukrainian immigrants in Poland: socio-economic context and challenges. (2020). Comparative Economic Research, Article 21. Режим доступу: https://www.degruyter.com/document/doi/10.2478/cer-2020-0021/html

Labour market challenges faced by Ukrainian migrants in Poland. (2018). Central and Eastern European Migration Review, Volume 7, Issue 2. Режим доступу: https://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-7-no-2-2018/articles/labour-market-challenges-faced-ukrainian-migrants-poland

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* New York: Springer Publishing Company.

Migration and Home Affairs. Режим доступу: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn_en

Migration to Poland. A study of the socio-economic situation of Ukrainians in Poland. (2018). Report by the Centre for Migration Research, University of Warsaw. Режим доступу: https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/05/Report_Migration-to-Poland.pdf

Munro, L., & Phoenix, A. (2018). *Becoming critical: Body positivity and contemporary feminist pedagogies. Women's Studies International Forum, 69*, 39-46. doi:10.1016/j.wsif.2018.05.001

Polish education system. Study in Poland. Режим доступу: http://www.studyinpoland.pl/en/education/19-polish-education-system

Schneider, L. J., & Waite, R. (2006). *Applied social psychology: Understanding and addressing social and practical problems*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Ukrainian migrant workers in Poland: employment, living conditions and integration. (2016). Research conducted by the Institute of Sociology, University of Łódź. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/305147611_Ukrainian_migrant_workers_in_Poland_Employment_living_conditions_and_integration

JESTEŚMY TUTAJ RAZEM. Wyniki 4-miesięcznego monitoringu Amnesty International, січень 2023. Режим доступу: https://www.amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2023/02/Jestesmy-tutaj-razem.-Uczniowie-i-uczennice-z-Ukrainy-w-polskich-szkolach-2.pdf

Додаток А

Гайд для проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю з учнями старших класів

Вступ.

Привіт! Мене звати Олег, я навчаюсь в Києво-Могилянській академії на спеціальності соціологія. Я проводжу дослідження на тему соціалізації українських учнів у польських школах після їх переїзду під час війни.

Соціалізація це процес, під час якого людина вчиться поводитися, спілкуватися та адаптуватися до соціального оточення, до культури, норм і цінностей, які панують у суспільстві, де вона зростає і живе. Соціалізація відбувається в різних сферах життя — у родині, у школі, на роботі, у громадському житті, і впливає на формування характеру, особистісних якостей та способів поведінки людини.

Під час цього інтерв'ю я б хотів поговорити про твій досвід переходу в нову школу в іншій країні, які в тебе були думки з цього приводу тоді, якими є відчуття зараз. Буду вдячний за наданий тобою час. Наша розмова є абсолютно конфіденційною (відповіді батькам надаватися не будуть). Також, з твого дозволу, я запишу нашу бесіду на диктофон.

Блок 1. Демографічні дані та умови переходу в нову школу.

- Як і коли ви виїхали?
- Скільки було часу на збори, на підготовку до виходу в нову школу?
- Чи були у школі друзі/знайомі/брати/сестри з якими разом починали навчатися?
- Чи ти зараз навчаєшся зараз паралельно у двох школах, українській та польській?

Блок 2. Польська школа та система освіти

- Скільки учнів у класі? Скільки з них українців?
- Якими мовами навчають у школі? На скільки це для тебе комфортно?

- Чи є вчителі що говорять/розуміють українську/російську мову? Чи подобаються тобі ці вчителі і предмети яких вони навчають більше? Хто улюблений вчитель? Чому?
- Які відчуття під час спілкування з тим хто тебе/ти його не розумієш?
- Які очікування були до переходу в нову школу? Які відчуття були після переходу?
- Які асоціації виникають під час розмови про школу?

Блок 3. Процес навчання

- Які приклади лояльності до українських школярів було вжито і чи цього достатньо/справедливо на твою думку?
- Яку різницю в культурі та підходах до навчання ти помітив/ла між українськими і польськими школами?
- Чи змінився твій рівень успішності (оцінки) в порівнянні з українською школою? Якщо змінилось як ти це сприймаєш?
- Чи по програмі є екзамени і які відчуття від необхідності їх здавати іншою мовою

Блок 4. Батьки

- Як тобі пояснили причину переїзду?
- Чи вважав/ла ти після виїзду, що батьки прийняли правильне рішення?
- Чи змінилась думка на зараз?
- Чи достатньо роблять батьки щоб твій процес навчання був комфортним? Що саме вони роблять? Чого б хотілось ще?
- Чи виникали ситуації які вимагали втручання батьків? Що саме було і як вирішувалось?

Блок 5. Однокласники

- Як ставились до тебе польські учні після переходу у їх клас? Як ставляться зараз?
- Як ти ставишся до них?

- Чи є в тебе зараз польські однокласники з якими ти дружиш? Як ви подружилися?
- Чи були конфліктні ситуації? Які?

Блок 6. Особисті переживання

- Перші враження після переходу в нову школу? Згадай їх.
- Які проблеми виникали після переходу і під час навчання?
- Чи відчуваєш ти себе частинкою колективу в новій школі?
- Як ти ставишся до своєї нової школи та польської культури взагалі? Чи є щось, що тобі особливо подобається чи не подобається?
- Чи ти відчуваєш що перехід в нову школу це на постійно? Чи є бажання «завтра» повернутися в свою стару школу? На скільки сильно ти цього хочеш/не хочеш?
- Що б ти порадив/ла іншим школярам, які «завтра» мають з української школи перейти в польську?

Додаток Б

Позитивний досвід соціалізації українських учнів старших класів, що переїхали до Польщі після початку війни в Україні

Респондент	Цитата з інтерв'ю	Суть позитивного досвіду
Анна Марія	«Коли я тільки сюди їхала, мені здавалося, що тут ніби сама школа буде більш такого європейського рівня. Мені здавалось також, що вчителі будуть більш якісь толерантні, напевно, ніж наші, ніж в моїй колишній школі. Коли я вже перейшла сюди. В принципі, мої очікування виправдались. Тобто тут справді така більше європейська школа і її відношення до учнів краще.» «Були вжиті такі додаткові міри типу щоб покращити наше перебування в школі, наприклад, те, що дозволили користуватись перекладачами на уроці. Наприклад, на уроці польської мови можна було писати також тексти з перекладачем. А також були виділені кілька вчителів в школі, які були спеціально для українських учнів і мали допомагати там з розумінням деякого матеріалу, як спілкуватися з вчителями і так дальше» «Мені подобається те, що тут легша програма навчання через те, що тут... от дуже замітно це по уроку географії. Тут вчать саме те, що може пригодитись» «мама вже змирилася з будь-якими оцінками, тому що розуміла, що в любому випадку важко пристосуватися і вже хоч якось буде добре» «всі вже дуже влилися в цей колектив і вже немає такої різниці... Немає вже такого поділу якогось на іноземців та поляків. Ми всі відчуваємо себе одним колективом»	Школа європейського рівня — краще ремонт та оснащення класів; Більш толерантне, рівне ставлення до учнів; Додаткові міри допомоги для українців — можливість користуватися перекладачем та безкоштовні додаткові заняття для засвоєння матеріалу; Легша та більш практична програма навчання; Зниження тиску батьківських очікувань стосовно успішності навчання; Відчуття себе частиною колективу.
Емілія	«А в нас попалась дуже така добра вчителька. Вона розказала, які теми вже пройшли там, дала підручник, щоб я їх трошки сама пройшла, ну я потім їх наздогнала». «Мені (оцінки) стали краще, тому що в Україні і до війни ми якось навчались дистанційно». «Мені здається, в мене зараз дуже хороший клас, ну прям повезло. Дуже гарні стосунки, ми всі тут один з одним товаришуємо.»	Допомога в порозумінні та вирішенні мовного питання зі сторони вчителів; Більш якісний процес навчання; Відчуття себе частиною колективу.

Продовження додатку Б

Оля	«Спілкуються з вчителями, як друзі. В них там дуже гарні вчителі і вони як друзі. І для мене це є круто, драйвово. » «Дуже гарна школа в селі. Ну, просто, видно куди йдуть гроші. Школа дуже гарно обладнана, мікроскопи, і якщо брати біологію, фізику, хімію, і технології, то в кожному цьому класі є комп'ютери, вони по декілька на ряд. Мікроскопи на біології є, це все є, хімія дуже гарна, все як треба, то в них є все, що в наших школах взагалі нема. Ось це дуже круто.» «В них нема такого, що вчитель не любить свою роботу чи кричить на дітей, і щось в такому плані. Просто люди, які люблять свою роботу і вміють розмовляти з дітьми, і ставлять себе в пріоритет, які зацікавлюють своїм предметом - вони вміють зацікавити до цього.»	Менш формальні відносини учень/вчитель; Школа європейського рівня — краще ремонт та оснащення класів; Більш толерантне, рівне ставлення до учнів.
Даня	«Нам виділили вчителя, який нас навчав польскої.» «Було круто. Я познайомився з моїми друзями. З українцями і з поляками. Вони дуже гарно сприйняли.» «ми тоді підходили до вчителя англійської мови і вже йому казали про свої проблеми. І він вже перекладав іншим вчителям, які нам потрібні були».	Додаткові міри допомоги для українців — заняття з мови; Відчуття себе частиною колективу; Допомога зі сторони вчителів.
Тарас	«Літня школа: ти туда ходиш, там можна взяти і математику повторити в дев'ятий клас, і польську можна вивчити. Школа безкоштовна, там також будуть гуртки: плавання, теніс і багато іншого.»	Додаткові міри допомоги для українців — безкоштовні додаткові заняття з мови.
Аня	«я прийшла мені відправили українку, вона провела екскурсію по школі.» «позитивне — тут не треба багато чого носити з собою, тут не треба так як в нас заводити зошити, не треба мати всі книжки. Багато чого в планшеті. Якщо якесь завдання, то тобі його дають вчителі, і воно вже роздруковане, тут цікаво матеріал подають. Тут можна якесь відео включити, якусь гру зробити, якийсь фільм показати. Вчителі завжди допоможуть або посміятися з ними можна.» «Поляки для мене завжди були такими більш відкритими. Бо мені тут, в школі, наприклад, так як в мене яскраве волосся, то мені доволі часто може якась незнайома людина комплімент зробити. У мене все рівно було більше бажання з поляками подружитися. » «в Україні все рівно якось більше звертають увагу на зовнішній вигляд, а тут без різниці, неважливо що в тебе на голові і в чому ти прийдеш. »	Додаткові міри допомоги для українців — особистий супровід, технічне забезпечення; Відчуття себе частиною колективу; Менш формальні відносини учень/вчитель.

Продовження додатку Б

Артем	«Там є зараз три вчительки, які говорять на українській мові. І вони мені допомагали.» «Тут нема вчителів, які кричать, які занижують оцінки» «деякі діти мене просять, щоб я щось сказав на українській або навчив їх чомусь на українській сказати.» «мені тут школа подобається більше, ніж в Україні.»	Допомога в порозумінні та вирішенні мовного питання зі сторони вчителів; Більш толерантне, рівне ставлення до учнів; Крос-культурний обмін; Легша та більш практична програма навчання.
Дарія	«Ми один день вчимося в українському класі, а один день в польському класі» «Школа це мій другий дім, типу мої однокласники та вчителя. Це моя сім'я. Мені подобається дуже в школі»	Додаткові міри допомоги для українців — організація «українських класів» з навчання на українській мові; Відчуття себе частиною колективу.
Гліб	«в українській школі в нас було дуже багато, можна сказати, непотрібної інформації, яку ми вчили і за яку ставили оцінки. Тобто тут якась ну просто краща програма, яка більше пригодиться». «в плані спілкування, то так завжди ми поділяються на українців, і поляки між собою спілкуються. Але якщо взагалі в загальному брати клас, то в принципі ніхто нікого не відокремлює. Всі ставляться нормально один до одного»	Легша та більш практична програма навчання; Відчуття себе частиною колективу.
Поліна	«Ну в загальному до учня я можу сказати, що тут краще ставлення, ніж в Україні. Тобто тут немає такого, як засуджувати, наприклад, за нерозуміння якогось матеріалу або щось таке. Також тут стараються всі вчителі, як найбільш доступно пояснити матеріал. Також тут нема такого, як розділяти, наприклад, своє ставлення до учнів, тобто до когось я ставлюсь, скажем так, дуже добре, а до когось ні, тому що якісь наші відносини не дуже добрі через, наприклад, занижувати оцінки.»	Більш толерантне, рівне ставлення до учнів.

Додаток В

Негативний досвід соціалізації українських учнів старших класів, що переїхали до Польщі після початку війни в Україні

Респондент	Цитата з інтерв'ю	Суть негативного досвіду
Анна Марія	«я б не хотіла з поляками спілкуватись через те, що в них дуже відрізняється менталітет і важко порозумітись якось.» «Також поляків часто обурювало те, що нас дуже багато було привілеїв. Тобто нам дозволяли, наприклад, користуватися тими ж телефонами». «Вони (поляки) вважають, що в Польщі всі повинні говорити на польській».	Конфлікт менталітетів, що обмежує спілкування; Погане ставлення поляків через велику кількість привілеїв для українців; Конфлікт через мовне питання.
Емілія	«я не думала, якщо чесно, що буду в новій школі. Ну, ми якось ну з мамою говорили про те, що якщо війна не закінчиться, то буду вчитися.» «Я ну дуже нервувала. Я ну тут до цього часу я ні з ким так не спілкувалися. Ну, тобто я була одна, у мене не було друзів.»	Труднощі міграції через війну; Соціальна ізоляція.
Оля	«Шкільний автобус в 7:20, і тобі кожен день вставати рано. Загалом прикольно, але якщо не так би рано було, взагалі було кайф.» «я була два дні, знаєте, як мавпа в зоопарку, то є правда. Ну ти приходиш, і вони навколо тебе, і вони щось питають, і ти така, ну, відповідаєш, але ти можеш на деякі питання не знати відповіді.» «я змирилася, що мені треба ходити туди, куди мені не подобається ходити. Я просто ходжу і знаю, що мені треба туди прийти» «вони всі дуже добрі, але то не є мої друзі. Ви розумієте, коли в мене був повністю соціальний круг в Україні та переїжджаєш туди, і ти нічого не розумієш» «я розуміла, що я для них трішки, ну, трішки така. Не дуже їхня» « іноді я залишаюся на велику перерву, яка триває годину - одна, і мені не можна користуватися телефоном. Я просто сиджу, щось малюю, але то не дуже весело, чесно. І це складно, бо я не можу нічого зробити. »	Стрес через зміну оточення; Соціальні труднощі адаптації до нового колективу; Роз'єднаність з родиною та звичним кругом спілкування; Дискомфорт через незнання мови; Соціальна ізоляція; Стрес через зміну оточення; Дискомфорт через незнання мови.

Продовження додатку В

Даня	Проблеми під час навчання «Напевно, те, що я не знав польської.»	Дискомфорт через незнання мови;
Тарас	«Деякі поляки вважають неприйнятним те, що в польській школі більшість учнів типу українців говорять не на польській». «Я тут не можу піти погуляти з друзями, так як в мене їх тут нема » « Щоб поступити в технікум, то треба там знати польську мову дуже добре, нам вчителька сказала, що там дуже важко і там треба здати тест, щоби поступити туда.»	Конфлікт через мовне питання; Соціальна ізоляція; Дискомфорт через незнання мови.
Аня	«Я не знаю мови, тому не сильно, бо не можу ні з ким поспілкуватися». «З українцями можемо говорити на уроці, вони мені можуть щось пояснювати, а вчителі можуть сказати, щоб ми не розмовляли. Ми перестаємо говорити — я підходжу до вчителя, кажу, що я не розумію цю тему, і вона каже: "Як ти не зрозумієш, тобі українець мав би це пояснити".» «Дітям просто все одно, зі мною ніхто не спілкується, не підходить. » «Тут ще й школа з 7:30, і мені знову доведеться мовчати, знову старатися когось зрозуміти, тому у мене не приємні емоції.» «Я можу привітатися, запитати, як справи, я знаю, що я зрозумію, як в них справи. Але я дуже боюся, що коли вони мені почнуть про щось таке розказувати. Ну, а я не розумію. Мені доведеться сказати, що я розумію їх, ну, типу, так собі.» «Коли ти тиждень ходиш і ти тиждень не говориш ні з ким, і ти тиждень від школи до дому, від школи до дому. То інколи, накіпало. Коли тобі кажуть зроби, а ти нічого не розумієш, і тебе це починає бісити, бо ти нічого не розумієш. І ще нагнітає. »	Дискомфорт через незнання мови; Дискримінація через статус мігранта; Соціальна ізоляція; Стрес через зміну оточення; Соціальні труднощі адаптації до нового колективу через незнання мови; Соціальна ізоляція.
Артем	«Крім брата ще з цими двома українками, ну як, не сильно прям дружу, але якщо вони мені допомогли, то можуть. Ну а щоб піти погуляти, то це тільки з братом.» «Перші п'ять місяців, до п'яти місяців. Мені було важко, потрібно було привикнути до інших дітей, до інших вчителів.»	Соціальна ізоляція; Соціальні труднощі адаптації до нового колективу.

Продовження додатку В

Дарія	«Я навчалась в школі, вивчала польську. І типу я вчилась тільки серед поляків. Було складно, дуже складно. » «Так, з поляками складніше дружити, тому що вони якісь странні чесно». «Мені не подобається вчитися. Я не хочу вчитися взагалі. Ну хочу. Але якось лєнь. Ну, я вчуся.» «я почала ходити до психолога через війну, тому що це стрес. І це нове місце.»	Дискомфорт через незнання мови; Конфлікт менталітетів, що обмежує спілкування; Труднощі підліткового віку; Труднощі міграції через війну.
Гліб	«Вчителька ставила якісь дуже занизькі оцінки спеціально, а потім не давала перескласти.ми зверталися до директора, щоб вона дала змогу перескласти ці тексти, які в нас були. Саме до українців було таке ставлення, а до поляків нормально.» «був з другом, ми просто розмовляли українською, і поляки більше таки типу сприйняли, що ми українці, і вивернули мені сміття на голову. »	Дискримінація через статус мігранта; Прояви булінгу в школі — труднощі підліткового віку; Конфлікт менталітетів, що обмежує спілкування.
Поліна	«Я ну майже не виходила з того місця, де ми там жили, бо щось мені не хотілось. Дуже переживала, як я зустрінуся там з людьми. Для мене це дуже нервуюче, це нові колективи.» «В плані спілкування, то так завжди ми поділяються на українців, і поляки між собою спілкуються. Але якщо взагалі в загальному брати клас, то в принципі ніхто нікого не відокремлює. Всі ставляться нормально один до одного»	Соціальна ізоляція; Дискомфорт через незнання мови.

Додаток Г

Транскрипт інтерв'ю з ученицею випускного класу, що емігрувала у Польщу після початку війни в Україні (приклад)

(оголошення правил інтерв'ю)

Олег: [00:00:02] Значить, перше питання скільки у вас учнів в класі і скільки серед них українців?

Респондент №1: [00:00:11] Ну, в нас в класі двадцять шість учнів і вісім українців.

Олег: [00:00:19] А до того, коли ви перейшли в цей клас, то їх було тільки вісімнадцять? Чи були більші класи які поділили?

Респондент №1: [00:00:32] Ні, їх було виходить вісімнадцять.

Олег: [00:00:36] Зрозуміло. Так... Дальше. Якими мовами навчають у школі, якими мовами проводять уроки і наскільки для тебе це комфортно?

Респондент №1: [00:00:53] Уроки проводять виключно польською мовою. І ну в принципі, я вже привикла, бо я розумію польську і можу розмовляти.

Олег: [00:01:06] Якщо за десятибальною шкалою, то на скільки тобі комфортно?

Респондент №1: [00:01:13] Ну, зараз мені вже на десять з десяти комфортно.

Олег: [00:01:19] В перші дні, перший тиждень, розуміла польську чи ні?

Респондент №1: [00:01:27] Спочатку ні, тому що там досить така важка лексика. Якби в школі на уроках, то спершу, напевно, десь на три з десяти.

Олег: [00:01:40] Добре. Чи є у вас вчителі, які говорять українською мовою або розуміють українську мову?

Респондент №1: [00:01:50] Так, в нас вчителька англійської мови з України, то вона розуміє і може говорити і в принципі. Ну і все.

Олег: [00:02:03] А через те, що вчителька "наша", більше подобається вивчати англійську?

Респондент №1: [00:02:12] Ну напевно так, тому що можна ну запитати щось українською і взагалі якось легше спілкуватись, чи як це сказати.

Олег: [00:02:25] А якщо ти спілкуєшся з тими вчителями, які не розуміють українську, а ти не так досконало знаєш польську, і у вас непорозуміння, як ви з цієї ситуації виходите?

Респондент №1: [00:02:43] Важко відповісти. Не знаю. Зазвичай я просто шукаю якісь такі синоніми до цього слова, які пам’ятаю або просто якось стараюсь пояснити це. Ну. Не словами. Скажу так.

Олег: [00:02:59] Ну добре, поїхали дальше. Які в тебе були очікування до переходу в польську школу? От коли ти з України їхала. Які були очікування? Ну яка це буде школа? Як це буде? І як це було, коли ти вже перейшла, що ти тоді відчувала?

Респондент №1: [00:03:24] Коли я тільки сюди їхала, мені здавалося, що тут ніби сама школа буде більш такого європейського рівня. Мені здавалось також, що вчителі будуть більш якісь толерантні, напевно, ніж наші, ніж в моїй колишній школі. Коли я вже перейшла сюди. В принципі, мої очікування виправдались. Тобто тут справді така більше європейська школа і її відношення до учнів краще.

Олег: [00:03:59] А що ти вкладаєш в поняття європейська школа? Що таке для тебе європейська школа?

Респондент №1: [00:04:07] Навіть той самий ремонт в школі, тобто більш такого сучасного рівня, також уроки. Ну деякі уроки, яких немає в нашій українській школі.

Олег: [00:04:20] Це які?

Анна Марія: [00:04:22] Наприклад, урок плавання.

Анна Марія: [00:04:29] Ще якісь такі уроки. Навіть не знаю, як його перекласти. Ну це, мабуть, те саме, що правознавство. Ну вона в нас в принципі також є. З таких уроків, що у нас немає - тільки плавання.

Олег: [00:04:45] А якщо про толерантність говорити, це якраз в мене наступне питання. Дуже схоже на те, що ти сказала. Які приклади лояльності до українських школярів було вжито і чи цього достатньо, на твою думку? І ти сказала якраз про толерантність, то це толерантність вчителів в загальному до всіх учнів, чи це до наших учнів було особливе ставлення?

Респондент №1: [00:05:15] Ну в загальному до учня я можу сказати, що тут краще ставлення, ніж в Україні. Тобто тут немає такого, як засуджувати, наприклад, за нерозуміння якогось матеріалу або щось таке. Також тут стараються всі вчителі, як найбільш доступно пояснити матеріал. Також тут нема такого, як розділяти, наприклад, своє ставлення до учнів, тобто до когось я ставлюсь, скажем так, дуже добре, а до когось ні, тому що якісь наші відносини не дуже добрі через, наприклад, занижувати оцінки.

Щодо українських учнів я також можу сказати, що ставлення було дуже хорошим. Тобто були вжиті такі додаткові міри типу щоб покращити наше перебування в школі, наприклад, те, що дозволили користуватись перекладачами на уроці. Наприклад, на уроці польської мови можна було писати також тексти з перекладачем. А також були виділені кілька вчителів в школі, які були спеціально для українських учнів і мали допомагати там з розумінням деякого матеріалу, як спілкуватися з вчителями і так дальше.

Олег: [00:06:43] Це якісь профільні вчителі? Наприклад, вчитель фізики, математики чи це якісь такі загальні вчителі більш як перекладачі?

Респондент №1: [00:06:52] Так це такі загальні. Ну вчителі, які просто були для того, щоб в разі чого там допомагати чимось.

Олег: [00:07:02] Ти сказала що вам дозволили користуватися перекладачами на уроках, то це ви просто брали в телефоні гугл транслейт відкривали? Чи ноутбуки вам, можливо, роздавали? Нічого такого не було?

Респондент №1: [00:07:24] Ні, просто з свого телефону можна було відкрити.

Олег: [00:07:30] Зрозумів, так, дальше. Яку різницю в культурі та підходах до навчання ти помітила між українськими і польськими школами? Ти вже сказала про те, що більш толерантні та не засуджують. Можливо ще щось таке було? Чи зараз є те що ти помічаєш?

Респондент №1: [00:07:56] Ну це важко сказати. Для мене найбільше, я так замітила, це те, що вчителі от власне не поділяють учнів на ніби тих, які їм менш подобаються і тих, які більш подобаються. Тобто до всіх ставляться однаково. І не знаю, що ще додати.

Олег: [00:08:22] Це ти маєш на увазі, шо в нас були, наприклад, якісь відмінники з математики і вчителі на них робили акцент і любили з ними вирішувати приклади. А ті, хто не знає, то сиділи на задніх партах? Оце ти маєш на увазі?

Респондент №1:[00:08:37] Так, було таке, що взагалі через своє власне ставлення до того учня, наприклад, вони могли занижувати оцінки або взагалі не хотіли так детально старатись пояснити матеріал і все таке.

Олег: [00:08:56] А чи змінився твій рівень успішності (оцінки) в порівнянні з тими, які були в українській школі?

Респондент №1: [00:09:05] Значно змінився через те, що тут програма сама по собі легшого рівня. І мені здається, тут доступніше якось стараються пояснити матеріал вчителі.

Олег: [00:09:17] Тобто оцінки стали кращими?

Респондент №1: [00:09:20] Так.

Олег: [00:09:23] Тобі подобається те, що програма легша? Чи, можливо, ти думаєш, що ти менше навчишся і в тебе будуть гірші знання в порівнянні з українськими однокласниками?

Респондент №1: [00:09:40] Мені подобається те, що тут легша програма навчання через те, що тут... от дуже замітно це по уроку географії. Тут вчать саме те, що може пригодитись. Тобто в нас було дуже багато, можна сказати, непотрібної інформації, яку ми вчили і за яку ставили оцінки. Тобто тут якась ну просто краща програма, яка більше пригодиться.

Олег: [00:10:08] А один приклад можеш навести з української програми те, що ти вважаєш, було непотрібне і з польської те, що ти вважаєш, що пригодиться.

Анна Марія: [00:10:17] Ну конкретно я так теми ці не пам’ятаю. Не знаю як це сказати.

Олег: [00:10:30] Карта підводних вод? Щось таке?

Респондент №1: [00:10:34] Так, ми з географії завжди заповнювали якісь контурні карти, з історії, також. Вивчали якусь максимально непотрібну інформацію про якісь меридіани, ще щось. А тут ми вчимо таку загальну інформацію про материки, про країну і тому подібне.

Олег: [00:10:57] Поїхали дальше. Чи є в тебе цього року екзамени і чи не лякає тебе це здавати екзамени іншою мовою?

Респондент №1: [00:11:12] Цього року в мене є три екзамени з польської (мови), з математики і з англійської мови. В принципі, мене це не лякає, тому що я вже пристосувалася і досить добре можу писати, грамотно розуміти польську мову. В принципі, це ніяких ніяких труднощів не викликає.

Олег: [00:11:38] Добре. Рухаємося дальше. Трошки про батьків. Перше питання. Як тобі батьки пояснили причину переїзду в Польщу?

Респондент №1: [00:11:51] Причиною для переїзду було очевидно, що війна, яка почалася в країні, те що умови для життя будуть не такими хорошими, як раніше. Що на деякий час хоча б прийдеться переїхати в іншу країну.

Олег: [00:12:17] І ти тоді думала, що батьки правильне рішення прийняли?

Респондент №1: [00:12:22] В той момент мені здавалось, що це буде ненадовго, тому я погодилась. Але зараз я до цього рішення ставлюсь п'ятдесят на п'ятдесят, тому що мені здається, все ж таки в Україні не така погана ситуація. Ну погана, але в плані навчання, в плані проживання то в принципі і все, що якось так тримається на нормальному рівні. Ну не знаю.

Олег: [00:12:58] Якби ти вирішувала, то ти б повернулася назад в стару школу?

Респондент №1: [00:13:05] Якби від мене щось залежало, якби могла вирішити, то думаю так.

Олег: [00:13:12] А можливо, батьки роблять недостатньо чогось, щоб твій процес навчання був комфортним? Можливо, у чомусь тобі не допомагають чи чогось не додають?

Респондент №1: [00:13:28] Ну, в цьому плані, мені здається, все нормально. Для навчання я таки не потребую якоїсь допомоги з їхньої сторони.

Олег: [00:13:43] Можливо, були якісь конфліктні ситуації, де батьки мали вмішуватись? Ну і можливо, вони й вирішувались. Може, були якісь такі приклади? Бійки, вчителі погані оцінки ставили?

Респондент №1: [00:14:08] В плані оцінок. Ні, мені здається, так як спочатку я не знала мови і нічого, то мама вже змирювалася з любими оцінками, тому що розуміла, що в любому випадку важко пристосуватися і вже хоч якось буде добре.

Олег: [00:14:29] Тобто спочатку оцінки були не дуже?

Респондент №1: [00:14:32] Так, спочатку були погані, тому що я всю цю програму тягнула як могла, тому що не знала мови і було важко.

Олег: [00:14:43] А українські однокласники також спочатку погані оцінки мали? У всіх вас така була ситуація?

Респондент №1: [00:14:52] Маєте на увазі тих однокласників що переїхали?

Олег: [00:14:55] Так, так.

Респондент №1: [00:14:58] Я не дуже знаю їхню ситуацію, але мені здається, що там така сама була ситуація. З часом все налагодилося.

Олег: [00:15:14] А ти не знаєш ситуації бо у вас якось анонімно оцінки ставлять? Тобто ви не знаєте оцінок один одного?

Респондент №1: [00:15:23] Ну, я можу приблизно орієнтуватися, але я не спілкуюся з ними. Ну не знаю так точно.

Олег: [00:15:32] З ким ти спілкуєшся? Ти дружиш з польськими однокласниками?

Респондент №1: [00:15:38] Тут з ким я спілкуюся?

Олег: [00:15:42] В класі з ким ти дружиш, з українцями чи поляками?

Респондент №1: [00:15:48] З поляками я не спілкуюся, дружу тільки з нашими.

Олег: [00:15:53] А поляки як взагалі ставляться до тебе? Чи можливо до вас всіх? У вас є якийсь поділ на групи? Що вони окремо, ви окремо? І які між вами стосунки?

Респондент №1: [00:16:12] Можна сказати вони до нас нейтрально ставляться, ми до них. Тобто поділ такий на групи є, але вони нормально відносяться.

Олег: [00:16:32] А ти б хотіла з ними дружити? Є такий момент, шо хтось хоче дружити з людиною, з однокласником, з іншої групи, але ви якось так поділені і все? Можливо, ти намагалася з кимось подружитися?

Респондент №1: [00:16:54] Я не намагалася, тому що мені не дуже комфортно спілкуватися на іноземній мові. І в принципі, я б не хотіла з ними спілкуватись через те, що в них дуже відрізняється менталітет і важко було б порозумітись якось.

Олег: [00:17:14] А що саме відрізняється в менталітеті? Наведи якісь приклади.

Респондент №1: [00:17:22] Це треба подумати.

Олег: [00:17:28] Чисто на рівні відчуттів ти зараз так кажеш?

Респондент №1: [00:17:32] Ну так, бо ну замітно вони відрізняються від наших, але я не знаю як це описати.

Олег: [00:17:42] А конфліктні ситуації були в тебе з польськими однокласниками?

Респондент №1: [00:17:48] В мене ні.

Олег: [00:17:50] А в інших однокласників?

Респондент №1: [00:17:55] В інших однокласників були тому, що наші більше під час навчання схильні до такого, як списування, наприклад, і польських однокласників це дратувало, тому що вони собі таке рідко дозволяють, можна сказати. Також їх часто

обурювало те, що нас дуже багато було привілеїв. Тобто нам дозволяли, наприклад, користуватися тими ж телефонами. Спершу це в них було нормально, просто деякі українці почали цим користуватися і замість перекладача просто списувати.

Олег: [00:18:46] Просто шукати відповідь в інтернеті так? Можливо ще якісь були проблеми?

Респондент №1: [00:19:00] Так. Більше. В принципі нічого такого немає. Хоча можу сказати, це було, звісно, не в моєму класі, але деякі поляки вважають неприйнятним те, що в польській школі більшість учнів типу українців говорять не на польській. Тобто їм це не дуже подобалося, бо вони вважають, що в Польщі всі повинні говорити на польській.

Олег: [00:19:30] Це на перервах, я так розумію, бо на уроках ви польською говорите?

Респондент №1: [00:19:36] Так, на перервах.

Олег: [00:19:39] Вони, можливо, дискомфорт якийсь відчували, що не розуміють, про що ви говорите чи як?

Респондент №1: [00:19:47] Так, їх обурювало те, що вони в своїй країні, так би мовити, чують зі всіх сторін, просто чують іноземну мову, не можуть її розуміти. І взагалі вважають, що іноземці повинні вчитися польської і говорити нею також.

Олег: [00:20:06] І що вони робили? Ну обурювало це вони просто злились, чи, можливо, бились, кричали? Як саме вони проявляли свої обурювання?

Респондент №1: [00:20:20] Вони просто могли підійти, сказати типу: "Якщо ти знаходишся в Польщі, то чому ти не розмовляєш польською?" Ну і ось. Але, звісно, потім вони про це шкодували, тому що наші підходили також часом до вчителів, типу казали про цю ситуацію і вчителі до цього ставились якось більше толерантно, тобто вони розуміли, шо ми не можемо розмовляти навіть між собою польською і пояснювали цим полякам, що такого говорити не варто.

Олег: [00:20:59] А це було спочатку, а зараз як ситуація, бо вже достатньо багато часу пройшло?

Респондент №1: [00:21:07] Це, власне, ситуація зараз. Тобто це було буквально недавно такий випадок.

Олег: [00:21:13] Тобто вже пройшло багато часу. Українці мали час вивчити польську, але цього не зробили, і полякам це не подобається? Так?

Респондент №1: [00:21:23] Так.

Олег: [00:21:29] Які в тебе були перші враження, коли ти в школу знову прийшла, бо це переїзд і в іншу країну, і в іншу школу. От згадай свій перший день. Як це було?

Респондент №1: [00:21:46] Перший день були дуже якісь дивні такі відчуття через те, що я нічого не розуміла. В принципі було все дуже нове. Але добре, що в моєму класі були вже українці, які ще до війни приїхали. Тобто вони розуміли польську, вже були пристосовані до цього всього середовища і допомагали, допомагали порозумітися з вчителями і з однокласниками. Якось так. Тому в принципі, вони допомогли пристосуватися і вже з наступного тижня вже в принципі я привикла до цієї школи.

Олег: [00:22:28] І зараз ти відчуваєш себе частинкою колективу?

Респондент №1: [00:22:33] Зараз так, тому що всі вже дуже влилися в цей колектив і вже немає такої різниці... Немає вже такого поділу якогось на іноземців та поляків. Ми всі відчуваємо себе одним колективом.

Олег: [00:22:56] Чи все таки дві групи, як ми раніше говорили?

Респондент №1: [00:23:00] Ну в плані спілкування, то так завжди ми поділяються на українців, і поляки між собою спілкуються. Але якщо взагалі в загальному брати клас, то в принципі ніхто нікого не відокремлює. Всі ставляться нормально один до одного.

Олег: [00:23:23] Булінгу у вас нема?

Респондент №1: [00:23:27] Ні.

Олег: [00:23:30] А до польської культури, як ти взагалі ставився, подобається?

Респондент №1: [00:23:35] До польської культури, напевно, нейтрально. В принципі, є дуже деякі цікаві традиції, але ну вони мені чужі, так би мовити, нічого спільного із ними не маю.

Олег: [00:23:55] Тоді в мене останнє питання. Що б ти порадила школярам, які "завтра" мають з української школи перейти в польську школу?

Респондент №1: [00:24:12] Я б їм порадила, напевно, в першу чергу, знайти когось з друзів з українців, тому що це дуже допомагає в перші дні-тижні, коли ти ну нічого не можеш в принципі сам сказати. Тобто вони дуже допомагають пристосуватись. Також, напевно, я б порадила скласти позитивне враження на вчителів. Ну і в принципі, в принципі це все. Я не знаю, що ще додати.

Олег: [00:24:53] Добре, дякую тобі за приділений час.